

шайрин hәјаты

ЧЭФЭР ХЭНДАН

ЧӨФӨР ХӘНДАН

ШАИРИН
Најаты

ЖӘНЧЛИК
БАНЫ-1977

Бу китабча охучу күтләснин бөјүк Азәрбајчан шаирі М. Ә. Сабирниң һәјаты илә таныш етмәк мәгсәдилә јазылмышдыр. Буну нәзәрә алараг мүәллиф, шаирин һәјатына анд фактлара сәрбәст јиашмыш, истифадә етдији бә'зи мәтиләрин дилинни садәләштирмишdir.

Китабчада хатирәләрдән, тарихи сәнәдләрдән истифадә едилемишdir.

Ч 70301
М 653 (12)-77 44-77

© Кәнчанк 1977

МОЛЛАХАНА

Мајын ахырлары иди. Јамјашыл отлар, рәпкбәрәнк чичәк вә күлләрлә бәзәнмиш Шамахы о заман губернија мәркәзи олмасына баһмајараг, сон дәбдәбәли күиләрини кечирирди. Шыр-шыр ахан булагларын, уча дағлардан курулту илә төкүлүб кәлән шәлаләләрин сәсинә гејри-ади бир сәс гарышмышды. Бу сәс: арабаларын, малакан фургонларынын, тәкатлы эскәр дашгаларынын харылты-курултулу сәси иди. Бунлар Шамахы шәһәриндә олан һөкумәт идарәләрини Бакыја көчүрмәјә кәлмишиләр. Артыг Шамахы губернија мәркәзи дејилди. О өз мөвгөјини сәнаје шәһәри кими инкишаф етмәкдә олан Бакыја вермәли олмушду.

Өз тәравәтини итиrmәкдә олан Шамахынын курултулу һәјаты кетдикчә сакитләшир, ади гәза шәһәри шәклини дүшүрдү.

Арадан бир нечә ил кечди. Бу сакит мүһитдә, 1862-чи илин 30 мајында Сабир дүнјаја кәлди. Онун анадан олдуғу күндә Мәшәди Зејналабдынын евиндә бир гарышыглыг варды. Оғлан ушағынын докулмасы илә әлагәдар өләраг Мәшәдијә көзајдынылығы верән ким, муштулуг истәјән ким, евә кириб-чыхан ким... Һамы бир-биринә гарышмышды.

Күзәранын ағырлығы, онсуз да бөјүк олан апләјә бир ушағын да әлавә олуимасы Мәшәдиниң дүшүндүрүрдү. Диңдар ата оғлунун јенилијә мејл едән заманы кәнчиләринин јолу илә кетмәсиини истәмирди. О, оғлуну оз сә-

лигәси илә бөјүтмәк, она дини тәрбијә вермәк фикриндә иди.

Арадаң бир нечә күн кечди. Мәшәди тәзә олмуш оғлуна ад ахтармаға башлады. Дост-ашианын дедији адлар она хош кәлмирди. Бир күн намаздан соңра Мәшәди бу гәрара кәлди ки, оғлунун адыны Әләкбәр гојсун.

Әләкбәр, диварларына јарыја گәдәр нәм чәкмиш бир отагда бөյүүр, ата сәси ешилмирди. Чүнки атасы һәм сәхәр тездән чыханда, һәм дә ахшам гаранлығында евине гајыданда ушаг јатмыш олурду. Әләкбәр дөрд јашына чатдыгда, Мәшәди Зејналабдын она белә бир дини шे'р өјрәтмишди:

Мәним аләмдә султаным Әлидир,
Мәним мири-чаһианбаным¹ Әлидир.

Арадан илләр кечир, Әләкбәр бөյүүрдү. О, бөјүдүкчә јени-јени сөзләр дә ешидирди. О, ешидирди ки, гоншулуғадакы ушаглардан һәким вә мүәллим олмаг истәјәнләр дә вардыр. Филанкәснин оғлу руhani мәдрәсәсинә дејил, бөйүк мәдәнијәт јурду олан Русија—Москва вә Петербурга охумаға кетмәк истәјир. Һәттә дејирләр ки, Сејид Эзим Ширвани дә рус дилини өјрәнир вә ачмаг истәдији мәктәбдә бу дили тә'лим етмәк әрзусундадыр. Лакин Әләкбәр һәлә ушаг олдуғуидан бунлары баша дүшмүр, өз јашыллары кими атасынын дедикләринә әмәл едир, онун һеч бир сөзүндән чыхмырды. Ата-анаја һөрмәт вә еһтирам Әләкбәрин ушаг шүурунда мүгәддәс бир ганун кими көк салмышды.

Једди јашына чатмыш Әләкбәр, ајдындыр ки, һансы сәнәт саһиби олачағыны һәлә билмишди. Анчаг анасындан чохлу бајаты өјрәнмишди. О, бу бајатылары әзбәрләр, һәмишә һәвәслә охујарды.

¹ Мир и-чахиан—дүніјаның ағасы, пәншашы.

Халгын саф үрәјиндән кәләп бу сәмими маһнылар Әләкбәрни ушаг гәлбиндә дайми јурд салырды. Јәгин ки, онун бир шаш кими јетишни халгын үрәјине ѡйлаңында билен гүдратли сәнәткар олмасында бу сәнәт нүмүнәләрини дә аз хидмәти олмамышды.

Күпләрни бириндә Мәшәди Зејналабдын өз оғлунун әлиниң япышыб моллаханаја апарды. Һәмни моллахана Шамахы мәсчидинин һәјәтиндәки һүчрәләрдән бириндә јерләширди. Һүчрәјә балача бир гапы ачылырды. Дар пәнчәрәнин һисләнмиш шүшәләрнән ичәрини көрмәк чәтии иди. Һүчрәјә кирәндә, Әләкбәрни илк дәфә көзүнә дәјән узунбогазлы, көдәк чәнәли, арыг бир молла олду. Молла галын бир дөшәк үстүндә отурмуш, әлине дә бир узун чубуг алмышды. Ушаглар һәсир үстүндә диз чөкүб отурмушулар. Онлардан сөс-сәмир чыхмырды.

Әләкбәрни атасы салам верди. Молла тәрли ејнәйини узун бурнуун учунан еңдирәрәк диггәтлә Мәшәдијә баходы вә таныдыгдаи сонра саламыны алды. Мәшәди Зејналабдын бир аз сөһбәтдән сонра ата-бабасындан ешитдији ашағыдақы сөзләрең јадына салыб тәкрагар етди. «Молла, эти сәнни, сүмүүж мәним».

Беләликлә, о да башга аталар кими өвладынын бүтүн ихтијарыны моллаја тапшырыб кетди.

Әләкбәр гыпгырмызы гызармышды. О, молланын көстәрдији јердә отурууб чынтырыны чәкмирди. Жырғалана-жырғалана бармагыны китабын вәрәги үзәринде сағдан-сола һәрәкәт етдириб дәрснин охујан ушагы динләркән Әләкбәрә слә кәлирди ки, о, авазла дуа охујур.

Бу чансыхычы, дарысгал јердә Әләкбәрни һәр дәгигәси бир saat гәдәр узун кечирди. Молланын кәсаләти, хүсусән һәдә-горхулары бүтүн башга ушагларла бирликдә Әләкбәрни дә мә'сум ушаг үзүнә гарә булуд пәрдәси чәк-

миш, һәмишә күлән үзүндән севинч санки әбәди јох олмушду.

Күиләр кечди. Эләкбәр истәр-истәмәз моллахана һәјатына алышды. О, ағыр тәбиәти вә динмәэлији илә башга ушаглардан сечилирди. Эләкбәри бә'зи ушаглардан аյыран бир чәһәт дә варды. О, дәрсн тез өјрәнәр вә әзбәрләјәрди. Моллаханадакы ушагларын чоху тез-тез фалаггаја салыныглары һалда, Эләкбәрин әлиниә аз чубуг дәјминди.

Беләликлә, кичик Эләкбәр моллаханада дөрд ил охуду.

Моллаханада јахшы охујан Эләкбәр ушагларын да һөрмәтнин газанмышды. Хүсусән дәрсдән сонра ушаглар онун ширин сөһбәтләринә гулаг асар, зарафатларындан хошланардылар.

Оғлунун моллаханада јахшы охумасы Мәшәди Зејналабдыны чох севиндирирди. О, Эләкбәрин «фәрасәтли молла» олачагына үрәкдән ишаммышды.

Эләкбәр бош вахтларында атасының дүканында оларды. О, дүканда арабири карандашла ағ кағызы гаралајар, бә'зи шәкилләр чәкәр, иә исә јазарды.

Бу мәшиғәлә евдә дә ejnillә давам едәрди. Анасы иш көрәр, бачысы Сәриjjә тикиш тикәр, Эләкбәр дә бир күнчә чәкилиб јазарды.

Өз јекнәсәглији илә давам едиб кедән белә күnlәрин бириндә Эләкбәрин атасы оғлуну хәбәрдар етди ки:

— Сабаһ оручлугдур, сән дә мәнимлә обашдана дурачгаси, кет јат!

Эләкбәр атасының тапшырығындан сонра јатды вә дан јери ағармамыш јенә онун чағырышы илә тез јухудан галхды, истәр-истәмәз јејиб тәзәдән јатды, сәһәр тездәк ајылыб, әл-үзүнү јуду, моллаханаја ѡола дүшду.

О заман моллахигиада азҗашлы ушаглара јазы өјрәдилмирди. Эләкбәр исә лап биринчи илдән јазмаг истә-

јирди. Тәкчә атасының дүкәнинда вә евдә јазы-позу илә мәшгүл олмаг ону тә'мин етмириди. О, молланың јашында да өз габилийјетиниң иұмајиши етдирмәк, јазмаг истәјириди. Лакин јазының гадаған олдуғуну билир, буун сәбәбини ушаг хәјалында ајдынлашдырмагда чәтиилек чәкириди.

Күнләр, һәфтәләр, ајлар кечди. Эләкбәр бир күн молланың көзүндән јајынараг нә исә јазмаға башлады. Јазы ону о гәдәр валең етмишиди ки, һығана-һығана аяга галхан, чубуғу әлинә алыб она јахынлашан молладан белә хәбәри олмады. Јазы илә мәшгүл олдуғу үчүн молла ону дөјдү. Эләкбәр моллаханадан чох гәмкүн һалда евләрниң гајытды.

Оғлуну белә көрән ата бу күн онун оруч тутдуғуну нәзәрә алыб ағыр иш тапшырмады. Эләкбәр ағыр адымларла дүкәнин дальна кечиб гәләм вә кағызыны алды, бир аз дүшүндүкдән соңра ашағыдақы сәтирләри јазды:

Тутдум оручу ирәмәзанды,
Газды иккى көззәрим газанды,
Моллам да дөјүр јазы јазанды¹.

Бундан соңра Эләкбәр атасына јалварды, атасы да оғлунун дүкәнде ишләјәчәјини нәзәрә алараг ону моллаханадан чыхарды.

Охумаг үчүн ата моллахана вә мәдрәсәдән башга бир јер тәсәввүр етмири, тәк-тәк нәзәрә чарпан жени типли мәктәбләр һағында исә неч дүшүнмәк белә истәмириди. Чүнки бу мәктәбләрдә охујанларын динсиз вә кафири олачагына, башга диндарлар кими, Мәшәди Зејналабдың да гәти инанмышиди.

Бу вәзијјэт дөврүн габагчыл адамларыны дүшүндүрүр вә оплар мөвбүмата, чөналатә, набелә моллаханаларда-кы тә'лим-тәрбијә үсуулунғарышы чыхырдылар. Белә

¹ Ше'рин орфографијасы әслиндә олдуғу кими сахланылып.

габагчыл, маарифпәрвәр сималардан бири Сеид Эзим Ширвани иди. О, реалист шे'рләринин чохунда халгымызын керидә галмағындан шикајәтләнир, вәзијјәтдән чыхмаг үчүн јоллар ахтарырды. Маарифпәрвәр шаир ше'рләринин бириндә јазырды:

Һәр вилајэтдә вар беш-он гәсәбә,
Элли мин сејиду ахунд, тәләбә.
Элли дәрвиш, элли мәрсүјәхан,
Һамының сезләри тамам јалаи.
Элли мин сухтә¹, элли мин саил²,
Элли мин ноггабази-нагабил³
Һамының фикри халгы сојмагдыш,
Гурү јердә бу халгы гојмагдыш.

Сеид Эзим Ширвани бу гәрара кәлмишди ки, Шамахыда јени типли бир мәктәб ачсын. Элбәттә, бу о заман кы шәраитдә асан иш дејилди. Чүнки бир тәрәфдән көһ нәпәрәстләр мүгавимәт көстәрир, дикәр тәрәфдән дә белә бир мәктәбин сахланылмасы чохлу пул тәләб едириди. Бура ону да әлавә етмәк лазымдыр ки, чар һөкүмәти јени мәктәб ачмаға асаплыгla ичазә вермириди. Маарифпәрвәр шаир бу чәтийликләрдән горхуб чәкинимирди, узун јазыш малар, чох кет-кәлләр вә хәнишләрдән сонра мәкта ачмаға мүвәффәг олур.

Сеид Эзимин мәктәби Шамахы мүһитиндә чох әла мәтдар бир һадисә олду. Авам вә диндарлар ичәрисинд дә һачы Сеид Эзимин бөյүк һөрмәт саһиби олмасын: баҳмајараг, илк күнләрдә онун мәктәбиндә охумаг үчү тәк-тәк адамлар өз ушагларынын адларыны јаэдырырды лар. Белә бир хошбәхтлик охумаға чан атан Эләкбәрә д ғисмәт олмушду.

¹ Сұхтә—јаңмыш.

² Саил—диләнчи.

³ Ноггабази-нагабил—інч шејә јарамајан ојунбаз.

СЕЙИД ЭЗИМ ШИРВАНИНИН МӘКТӘБИНДӘ

Сеид Эзим Ширвани өз дөврүнүн бөјүк шаирләриндән бири иди. Вахты илә атасы ону да молла етмәк фикриндә иди. Лакин кәнчлијиндә моллалығын пучлуғуну көрән Сеид Эзим өз атасының көстәрдији јол илә кетмәмиш, елм өјрәнишиді. О, сонракалар билийини Шамахы кәнчләринә вермәк үчүн мұхтәлиф јоллардан истифадә едир, онлары женилијә чағырырды.

Анчаг һөкүмәт вә Шамахынын бир груп көһнә фикирли адамлары Сеид Эзимниң женилији тәблинг етмәсіндән хошланмырдылар. Моллаларын вә дөвләтлиләрин бир гисми ону көрдүкдә салам да вермирдиләр.

Маарифпәрвәр шаир өз фикирләрини кәнчлијә чат-дымаг үчүн мұхтәлиф васитәләрдән—нәсиһәт, сөһбәт, мәсләһәт вә саңредән истифадә едир, чох заман оғлуна мұрачиәт едәрәк онун симасында бүтүн кәнчлији нәзәрдә тутурду.

Моллаларын әксинә олараг, Сеид Эзим өз оғлуна дејириди ки, ej оғул, дәдә-баба јолу илә кетмә. Елм өјрәп, савадлы ол, бир нечә дили билмәјә чалыш, хүсусән рус дилинә фикир вер, о дили јаҳшы өјрән!

Бөјүк шаирин ашағыдақы мисралары о заман габагчыл кәнчләрин дилләр әзбәри олмушду.

Еj оғул, һәр лисанә¹ ол рағиб²,
Хассә³ ол рус елминә талиб⁴.
Онлара еңтијачымыз чохдур.
Билмәсәк дил, әлачымыз јохдур.

Сеид Эзимниң рус дилинин тәблинг едән башга шे'рләри дә вардыр. О, бөјүк рус шаири А. С. Пушкинә ше'р

¹ Лисан—дил.

² Рағиб—рәгбәт көстәрән.

³ Хассә—хүсусән.

⁴ Талиб—тәләб едән.

итбаф етмиш, башга рус шаирләрини мұталиә едәрәк, өзү рус дилини мүәјжән дәрәчәдә өјрәнмиш вә мәктәбиндә дә өјрәтмишdir.

Әләкбәр, Сејид Әзимин мәктәбинә кәләндә он ики жашина иди. О, һәм жашынын чохлуғу, һәм дә билиji илә мәктәбдәki ушаглардан сечилирди.

Бу мәктәб өз гурулушу вә мәгсәди е'тибары илә моллаханаја бәнзәмирди. Бурада молла әвәзинә мүәллим, һәсир әвәзинә скамјалар вә шәриәт дәрси әвәзинә елм варды. Сејид Әзимин чәһди илә Азәрбајчан, фарс вә рус дилинин тә'лиминә хұсуси фикир верилирди. Бу мәктәб о заманы Шамахыда бөյүк бир женилик иди.

Бу женилиji һәр ушаг, айлә вә мәктәблә марагланан һәр кәс hiss едирди. Қоһнә фикирли адамлар бу женилиjин гаршысыны алмаға чалышсалар да, Сејид Әзим Ширвани өз ишини давам етдирирди. О, мәктәб шакирдләри, ә өз ше'рләриндән, Азәрбајчан әдәбијатынын классик нұмајәндәләриндән, Шәргин бөйүк шаирләриндән парчалар охутдуур вә әзбәрләдирирди. Азәрбајчан дилиндә дәрс китабларынын олмамасыны нәзәрә алан Сејид Әзим, мұхтәлиф шаирләрин мараглы әсәрләрини топлајараг бир дәрс китабы да дүзәлтмишди.

Әләкбәр бу мәктәбдә чох һәвәслә охујурду. Хұсусән бөйүк шаирләрдән охунан парчалар ону чох дүшүндүрүрдү. О, фарс шаирләрини дә жаҳшы баша душурду. Чүнки моллаханада дәрд ил фарс вә әрәб дилләрини кечмишди. Сејид Әзим Ширвани шакирдләрин ичәрисиндә өз билиji илә сечилән Әләкбәрә айрыча фикир верир, әlavә тапшырыларла онун әдәбијатта олан марағыны даһа да артырырды.

Өз мүәллиминин ше'рә, әдәбијата вердиji јүксәк гијмет Әләкбәрин jaрадычылыға мејлини кетдикчә күч-

ләндирирди. О, һәлә бир нечә ше'р дә јазмышды. Аңчаг утандығындан бунлары heч кәсә көстәрми, атасындан хәлвәт дүканын бир күнчүндә кизләтдији дәфтәрә сәлигә илә јазыб сахлајырды. О, бу дәфтәри ше'р дәфтәри адландырыб әзизләјир, нәинки өз әсәрләрини, һәтта Фирдовси, Низами, Хагани, Һафиз, Сә'ди, Нәваи, Фүзули вә башга көркәмли шаирләрдән севдији парчалары да бура јазырды.

Бир күн мәктәбдә охудуғу бир ше'рин тә'сири алтында жени бир мөвзү дүшүнән Әләкбәр дүканы тез кәлмәк вә буны јазыб дәфтәринә кечүрмәк истәјириди. Атасынын тапшырыгларындан мачал тапмајан ушағы бу дәфә Мәшәдинин жени тапшырығы севиндириди:

— Оғул, дүканда ол, кедәси јерим вар, бу saat кәлирәм. Көз-гулаг ол, мүштәриләр әлибаш чыхыб кетмәсиннеләр. Даһа бөјүүбсән, алвер едә биләрсән...

Атасынын кетмәјини көзләјириши кими, Әләкбәр дәрһал дүканын далына кечиб дәфтәрини көтүрдү вә һәвәслә фикирләшдији ше'ри јазмаға башлады. Әләкбәр ше'рлә о гәдәр чидди мәшгүл иди ки, дүканын габағында дуруб «дузун кирвәнкәси нечәјәдир?»—дејә суал верән мүштәријә чаваб белә вермәди.

Мүштәри ачыгланыб кетдикдә, Әләкбәрин атасы буны көрүб бәрк һирсләнмишди. Демә о, heч јера кетмәк фикриндә дејилмиш. Оғлунун нечә алвер едәчәјини јохламаг мәгсәди илә узагда дуруб, кизлинчә дүканы нәзәр јетириши...

Мүштәринин ачыгланыб кетмәси Мәшәдини өзүндән чыхармышды. Ачыгыны оғлунун үстүнә төкән ата, ону бәрк дөјмүш, ше'р дәфтәрини чырмыш вә демиши:

— Сәни мәктәб хараб еjlәјиб, даһа сабаһдан мәктәбә кетмәјәчәксән!..

Бу һадисәдән соңра Әләкбәр даһа мәктәбә кетмириди. О, атасынын бу һәрәкәтинә гаршы бир ше'р јазыб демиши-

ди ки, о мәним ше'р дәфтәрими парчаладыса, мән дүрр сачан тә'бимлә ону бир-бириңә јапышдырачағам.

Сеид Эзим Эләкбәрин бир нечә күн мәктәбә кәлмәдијини көрдүкдә хәстәләндүүни зәнн етди вә истәди ки, дәрсдән сонра Мәшәди Зејналабдынын дүканына кедиб ушағын дәрсә кәлмәмәсінин сәбәбини өјрәнсін. Дүканында жаһынлашыркән, Эләкбәр мүәллиминин габағына јүйүрдү, дәрсә кәлмәмәјинин сәбәбини аглаја-аглаја данышды. Ушағын әлиндән тутуб дүканында кәлән Сеид Эзим, Мәшәди Зејналабдынын чох данлады. О, чавабында деди:

— Аға¹, билирсән ки, касыбам, күлфәт мәни басыб, өзүм дә гочалмышам. Дүканы тәк идарә едә билмирәм. Бу да мән дејән оғул олмады. Күндә үч-дөрд saat мәктәбә кедир, сонра да бир гәләм көтүрүб бу кағызларын чанына дүшүр. Сөзүн дүзү, кәләчәјиндән горхурам.

Сеид Эзим Ширвани мәсәләнин нә јердә олдуғуну өјрәнди, Эләкбәрин чырылмыш дәфтәрини истәди, вараглајараг нә исә охуду, сонра башыны тәрпәдәрәк Мәшәди Зејналабдынын үзүнә баҳды. Мәшәди сүкут ичәрисиндә ону сүзән шаириң төһмәтләндирчи баҳышларындан өзүнү итирәндә Сеид Эзим:

— Сәи фәхр елә ки, оғлун белә сөзләр јазыр,—дејә әлиндәки чырылмыш ше'р дәфтәринә ишарә еләди.—Онда ше'рә бөйүк бир мараг вардыр. Мән буну һисс етмишдим. Көрүрсәнми о, утандығындан ше'р јаздығыны мәнә дә билдиримәмишдир. Чох жаҳши олду ки, мән буну тез билдим. Ону сабаһдан мәктәбә көндәр, ше'рләри илә өзүм мәшгүл олачағам.

Сеид Эзимин гәти бир аһәнклә дедији бу чүмләләр гаршысында Мәшәди Зејналабдын бир сөз тапа билмәди, истәр-истәмәз: «Баш үстә» деди. Бундан сонра ани бир

¹ О заман һөрмәт нишанәси олараг Сеид Эзимә «ага» дејәрдиләр.

хәјала далаң шаир јавашча күлдү, сағ әлини габағында азча әйлмиш Зејналабдынын чијинә гојараг:—Мәшәди. кәләчәк бунларындыр,—дејә нәзәрләрини шакирдиндән чәкмәди вә әлавә етди:—Биз чалышмалыјыг ки, кәләчәјимиз хөшбәxt олсун, буна наил олмаг үчүн бу ѡолдакы чәтилинликләрә дәzmәк лазымдыр.

Сејид Эзими бир гәдәр өтүрүб гајыдан Мәшәди Зејналабдынын үзүнә баҳаркән Әләкбәр баша дүшдү ки, атасы һөрмәтли шаирин тәклифини радд едә билмәмиши-дир. Беләликлә, ертәси күн Әләкбәр јенә мәктәбә кетди.

Сејид Эзим, Әләкбәрин илк шे'рләри илә танышы ол-дугдан соңра исте'дадынын инкишафы үчүн ѡоллар дүшүнүрдү. О, эввәлчә Әләкбәр бә'зи тәрчүмәләр тапшырыды. Һәмишә синифдә кечдији фарс шаирләrinин әсәрләрini өзү тәрчүмә едәрди. Әләкбәрин фарсча јахши билдијини вә онун һәттә фарсча бә'зи мисралар јаздығыны нәзәрә алараг демишиди:

— Әләкбәр, бала, ал, Сә'динин «Күлүстан»ындакы бу ше'ри тәрчүмә елә!

Әләкбәр тәрчүмәнин нә мәгсәдлә она тапшырылдығыны билмирди. Аңчаг мүәллимин сөзүнү јеринә јетирмәк үчүн һәвәслә ишә башлады вә ше'ри белә тәрчүмә етди:

Көрдүм нечә дәстә тазэ күлиәр,
Багланмыш иди кијаһ¹ илән тәр².
Дедим: нә олур кијаһи-начиџ³
Та әjlәшә күл сәфиндә әэзиз.
От ағлајараг деди: «Отур сән,
Сеһбәт еләјим, гәмим көтүр сән
Алиләр едәрми тәрки-сәһбәт,
Налонки, оларда вар сәхавәт».

Әләкбәрин бу тәрчүмәси Сејид Эзимин хошуна қәлди, синифдә фарсчадан тәрчүмә олунмуш јахши нүмүнә-

¹ К и ј а һ—јашыл от.

² Т а р—тазэ.

³ Н а ч и з—неч дәрәчәсинде олан

ләрдән бири кими бу парчаны јаздырды вә әзбәрләмәји ушаглара тапшырды. Бундан сонра Эләкбәрин ше'рә һәвәси даһа да артды.

Бир күн Сејид Эзим Эләкбәрә јени бир тапшырыг верди. О деди ки, инди дә тәрчүмә дејил, өзүн тәзә бир ше'р јаз. Эләкбәр онсуз да ше'р јазырды. Анчаг мүәллиминин тапшырығы ону даһа да севиндирди. Йәмин күн Эләкбәр атасы илә мәсчида кетмишди. Орада ағлашма варды. Эләкбәр исә јазачағы мөвзу нағында дүшүнүрдү. Евә гајытдыгдан сонра белә бир ше'р јазды.

Бабам сүнни, иәнәм шиә, дүрәнкәм¹,
Нә фарсам мән, нә һиндәм мән, фәрәкәм.
Мүғандада² мүғбәчә³, мәсчида Экбәр
Әзан веррәм... Нә нағусам⁴, нә зәнкәм.

Сәһәр Эләкбәр мүәллиминин тәклифи илә утана-утана бу ше'ри охуду. Әсәр ушагларын чох хошуна кәлмишди. Анчаг Сејид Эзим: «Бә'зи нәгсанлары вардыр, дүзәлтмәк лазымдыр», дејә ше'ри алды. Эләкбәр вә онун мәктәб ѡлдашлары сәбирсизликлә ше'рин нәгсанларыны ешиитмәк истәјириләр. Ушаглар марагла сәссиз дајаныб, әлиндәки карандашла ше'ри дүзәлдән мүәллимә баҳырдылар. Бир нечә дәгигәдән сонра Сејид Эзим: «Aha, дүзәлди, белә олмалыдыр», дејә ше'ри охуду:

Бабам сүнну, иәнәм шиә, дүрәк⁵ мән,
Нә фарсам мән, нә һиндәм мән, түрәк мән.
Мүғанда мүғбәчә, мәсчида Экбәр,
Тәфавүт юх, һәгигәтдә зирәк мән.

— Ушаглар, нечәдир?—дејә мүәллим сорушдугда, бә'зиләри додаг алтындан:

¹ Дүрәнк—ики рәңкли.

² Мүған—мејхана.

³ Мүғбәчә—мејхана шакирди.

⁴ Нағус—бојук зәнк.

⁵ Дүрәк (дүрәнк) ики рәңкли.

— Эләкбәринки јахшы иди,—чавабыны вердиләр.

Сејид Эзим өз дүзәлишләри һаггында белә изаһат верди:

— Мәним бу ше'ри дүзәлтмәкдә бир мәгсәдим варды. Нә үчүн Эләкбәр өз түрклүјүнү (азәрбајчанлылығыны.—Ред.) даныб фрәнкәм дејир? Одур ки, мән һәмин мисраны дүзәлдиб «түрәк мән» еләдим ки, бунун да мә'насы мән түркәм (азәрбајчанлыјам) демәкдир. Дүрәк сезү дә Эләкбәрин дүрәнк фикрини ифадә едир. Ше'рдә белә ишләтмәк олар. О ки, галды сон мисраја, бурада да һәгигәтә зидд бир шеј јохдур. «Тәфавут јох, һәгигәтдә зирәк мән». Бу сөзләр Эләкбәрин тәбиәтинә зидд дејилдир. О, доғрудан да зирәкдир. Ушаглар һәм ше'рин белә изаһындан, һәм дә мүәллимин Эләкбәрә вердији гијмәтдән разы галдылар.

Беләликлә, Сејид Эзим Ширванинин мәктәбиндә Эләкбәрин јазычылыг габилијјәти кет-кедә артырды.

КӘНЧЛИК ИЛЛӘРИ ШАИРИН ГӘЛӘМ ТӘЧРҮБӘЛӘРИ

Баггал дүканы Эләкбәри гәтијјән марагландырырды. О, алвердән даһа чох ше'рлә мәшгүл олурду. Шамахының көзәл тәбиәти, шаирәнә мәнзәрәләри кәнч шаирдә лирик һиссләр доғурса да, өз мүәллиминин сатирик үслубда јаздығы әсәрләр ону даһа чох марагландырырды.

Маариф вә мәдәнијјәтә фикир вермәјән, әсрин јениликләри илә марагланмајанлары Сејид Эзим Ширвани бир чох ше'риндә тәнгид етмишди. О, ejni заманда, онлара ачыјараг дүшдүкләри батаглыгдан чыхмалары үчүн

јоллар да ахтарырды. Мәдрәсәләрдә охујуб халга хидмәт етмәјәнләри кәскин тәнгид едән шаир јазырды:

Туталым елмә олмусан васил¹,
Бизә бу елмдән нәдир һасил?
Алды әһли-китаб дүнjanы,
Шәрh едирсән сән инди тур'аны.
Әһли-ислам олду хару-залил,
Баиси сәңсән, ей «имами-чәлил!»²
Сән бизи нәф'ә³ етмәдин васил;
Бары, гој өзкә елм едәк һасил.

Эләкбәр көрүрдү ки, мұхтәлиф васитәләрлә дөвләтлиләр, рұhaniләр, чиновникләр вә башга һәр дүрлү истисмарчылар халғы сојур, халг исә бу ачыначаглы вәзијјәт дән гуртармаг үчүн јол тапа билмир. Одур ки, кәнч шаир фикирли көрүнүр, нә исә дүшүнүр, нә исә јазырды.

Эләкбәрин бу һәрәкәтләри, јэни јазыб-позмасы атасынын хошуна кәлмириди. Одур ки, Мәшәди Зејналабды ону данлајыр, тәнкә кәтирир вә јазмагдан әл чәкмәјә мәчбур едирди. Эләкбәр исә нә едәчәјини билмир, хәјалында ојанан суаллара чаваб ахтарырды: Гачсынмы? Йара гачсын? Гоnumларынын јанына кетсінми? Кимиң јанына кетсін? Атасы сахламајан ушағы ким сахлајар?

Бу фикирләр, бу суаллар ону аյларла дүшүндүрүрдү. Лакин шаирин ушаг хәјалында доланан вә өз чавабларыны тапмајан бу суаллары билән јох иди. Аиләдә чиддә сез-сөһбәт олмасын дејә, о биртәһер атасыны разы салыр истәр-истәмәз тапшырыгларына әмәл едирди.

Атасы исә оғлунун бу итаэткарлығындан разы галып дүшүнүрдү: «Дејәсән, оғлум ѡюла кәлир. О, дүзәләчәк дир...»

¹ В а с и л—јетишән, ғовушан.

² И м а м и - ч ә л и л — ч ә л л а л ы имам. Бурада кинајә илә дејил мишидир.

³ Н ә ф'—мәнфәэт.

Лакин Әләкбәр «дүзәлән» оғул дејилди. О, гәти вәданни олараг јарадычылыг ѡолларында ирәлиләмәк, шаир олмаг истәјирди.

Күнләрин бириндә Әләкбәрин тичарәтдән сојујуб ше'рлә мәшғул олдуғуну көрән ата ону дөјдү. Бу, әvvәлки дејүлмәләрә бәнзәмирди. Инди артыг Әләкбәр аз-чох нағы-наһагты баша дүшүрдү. О, атасына бир сөз демәсә дә, ата өз оғлунун е'тиразыны онун ачыглы баҳышларындан дујмушду.

Бу надисәдән сонра Әләкбәр һирсинни бoga-boga евә кәлди. Анасы онун кәдәрини үзүндән охујараг дәрдини сорушду. Кұнаһсыз оғул мәзлум вә һүгугсуз анасынын күчсүзлүйүнү һисс етдијиндән, она бир сөз демәди. Јенә гәләм көтүрүб јазмаға башлады.

О ахшам Мәшәди јатана гәдәр дејинди..Вахтилә мүштәринин ачыг еләјиб кетмәси дә онун јадына дүшмүшдү. Мәшәди Зејналабдын һеч нә илә сакитләшмир, јериндән галхыр, кәзинә-кәзинә дејинир, сүкут ичәрисинде ону динләјән айләдән бир чаваб алмырды. Әләкбәр дә динмирди. О, јеринә узаныб бу данлагларын гуртартмасыны көзләјирди. Нәһајәт, чох данышыбы յорулдуғдан сонра Мәшәди һеч бир шеј јемәдән јатды. Јемәјиб јатмаг онун бәрк һирсләндијини көстәрән әламәтләрдән бири иди.

О кечә Әләкбәрин көзүнә јуху кетмәди. Кез јашлары илә јасдығы исладыбы дүшүнүрдү. О, вахты илә мәктәбдә ешиитди бир рәвајети хатырлады. Бу рәвајетдә дејилирди ки, Қабилдә Азәр адлы бир шәхсин Ибраһим адында бир оғлу вармыш. Азәр оғлuna о гәдәр зұлм етмишди ки, оғлу ахырда атасынын үзүнә ағ олуб ондан узаглашмышды. Әләкбәр бу сөзләри тәзә ешидәндә бир нөв инана билмирди. «Ата да оғлuna бу гәдәр зұлм едәрми?» дејирди. Бу кечә о, өз вәзијјетини бу надисә илә мүгајисә едиб ѡоллар ахтарды вә нәһајәт, бу гәрара кәлди ки, баш көтүрүб һараја исә кетмәлидир.

Сәһәр, атасынын нә заман кетдиини Эләкбәр билмәди.

— Бала, ахшамдан ачсан, дур чөрәк је!—дејә меһри-бан нәвазишилә анасы ону ојаданда күн хејли галхмышды.

Эләкбәр јухудан галхды. Эл-үзүнү јујуб һәмишәкин-дән чох једи.

О, долғун кәзләри илә анасына баһыр, санки: «Ана, әзиз ана, сәндән айры нечә доланачағам?»—дејирди.

Эләкбәр чыхыбы бир аз күчә гапысынын ағзындакы бөјүк дашын үстүндә отурду, узун фикирләрдән сонра евә кирди. Газандан чөрәк көтүрмәк истәди, анчаг чөрәк јохду, гәләм-кағыз көтүрүб гәти адымларла евдән чыхды, нара исә кетди...

Мәшәди Зејналабдын дүканда оғлуну чох кәзләди. О кәлмәди. Ахшамкы јумруглар јадына дүшдүкдә, өзү дә бир нөв пешман олду. «Нә тәһәр олса јенә баламдыр,— дејә һәсрәтлә оғлунун јолуну кәзләди:—Јәгин анасынын јанындадыр... Бәлкә Сејид Эзимә шикајэт еләмәјә кедиб. Бәлкә хәстәләнибdir...»

Бу кими фикирләрлә мәшгүл олан Зејналабдын о күн истәдији кими алвер едә билмәди.

Күнәш Шамахынын јашыл дағлары архасына чәкилирди. Көлкәләр узаныр, шәһәрә ағыр бир сүкут чөкүрдү. Базар вә мејдандан әл-ајаг чәкілмәкдә иди. Алвер-чиләр дүканларыны бағлајыб евләринә кедир, этрафы гара бир пәрдә өртүрдү. Һәр күн шам ишығында да бир гәдәр алвер едән Мәшәди Зејналабдын бу күн дүканыны бир аз тез бағлады. О, оғлунун көnlүнү алмаг, она өјүд-нәсиһәт вермәк үчүн бир аз чәрәз дә көтүрүб евә тәләсирди.

Күчә гапсынын чатар-чатмаз, таныш бир адам ону сәсләди. Мәшәди Зејналабдын ајаг сахлајыб ики атлынын јахынлашдығыны көрдү. Атлылардан биринин тәркиндә өз оғлуну көрән ата, һејрәтиндән нә едәчәйни билмәди.

— Һачы, буңу нарадан кәтирирсиз?—дејә Мәшәди Зејналабдын һејрәт вә тәэччүблә сорушду.

— Јары јолдан, карвандан гајтармышыг,—дејә һачы чаваб верди. Өтәри шәкилдә әһвалатла таныш олдугдан соңра ата нә едәчәйни билмәди, бир нөв чашыб галды, бу әснада атлылара тәшәккүр етмәји белә јадындан чыхарды. Он алты јашлы бир ушағын баш көтүрүб гача биләчәйни Мәшәди Зејналабдын хәјалына белә кәтире билмәзди. Ани олараг атанын хәјалындан минбир фикир кәлиб кечди. Нејләсин?

Бу фикирләрдән ајрылан Мәшәди Зејналабдын оғлуну бағрына басды, әсил бала мәһәббәтини инди дујурмуш кими севинди, хәјаллары дағылды, атлылара разылыг едиб Эләкбәрлә һәјәтә кирди.

Ушағын гәфләтән гачмасы атаны чох горхутмушду. Одур ки, евдә онунла меһрибанчасына данышмаға, бу өзбашыналығын әсил сәбәбини дүрүст өјрәнмәјә чан атды:

— Оғлум, һара белә кедирдин?

— Хорасана!

— Сән һәлә ушагсан, бала! Бөյүйүб јаша долдугда мән өзүм сәни Хорасана зијарәтә көндәрәчәјәм. Онсуз да ағанын зијарәтинә кетмәјин вачибдир. Тәләсмә, пулсуз-парасыз зијарәтә кетмәк олмаз. Бир нечә илдән соңра сәнә чохлу пул вериб дост-ашна илә ѡюла саларам, кедәрсән.

Эләкбәр атасынын јумшалдығыны көрүб, динмәди. Бүтүн күнү пијада юл кетдијиндән јорулмушду. Одур ки, бир тикә чөрәк јејиб јатды.

О кечә Мәшәди Зејналабдын арвады илә бу хүсусда узун-узады сөһбәт етди вә белә гәрара кәлди ки, Эләкбәрә неч бир сөз демәк лазым дејилдир, хаталы ушагдыр, баш көтүрүб кедәр, башына бир иш кәләр...

Бу әһвалатдан соңра Эләкбәр нисбәтән сәrbәст иди, истәдији заман дүканы кедир, истәдији заман јазырды. Онун шे'рләри бир аз соңра Шамахы шаирләринин дә нәзәрини чәлб етди. Йәр шејдән әvvәл Эләкбәрин һазырчаваблығы, бәдаһәтән ше'р демәси, дилиндәки садәлик, ифадәләриндәки кәssинлик һамыны һejран едирди.

Илләр кечирди. Артыг о, садәчә Эләкбәр дејил, өзүнә бир тәхәллүс дә сечиб Эләкбәр Сабир ады илә танынырыды. Кәнч Сабир әдәбијјат мараглылары арасында бир шаир кими кетдикчә даһа чох шәһрәт тапырды. Сејид Эзим Ширвани исте'дадлы шакирдинин габилијәти һаггында јанылмадығыны ифтихар һисси илә јадына салыр, Сабирин ше'рләrinи өзү охујуб дүзәлдирди. Онун соң ше'рләри мүәллимини дә һejratә салмышды.

Бир күн Сејид Эзим Ширвани сәфәрдән кәлән тачир достларындан бириinin көрүшүнә кедәркән, јолда раст кәлән Сабири дә өзү илә апармышды.

Ев саһиби бунлары хош сифәтлә гаршыламышды, Сејид Эзим, Сабири она танытдыраркән тачир бә'зи ше'рләrinни ешилдијини билдириши вә Сабирин һазырчаваб бир шаир олдугуну јохламаг мәгсәди илә сәфәрдән кәтиридији чамаданы ачмыш, орадан он луму чыхарараг, икисин Сејид Эзимә, бирини исә Сабирә вериб бу мұнасибәтлә бир ше'р сөjlәmәsinи хәниш етмишди. Мүәллиминин ичазәси илә Сабир демиши:

Хұмси-шәрабы Сејидә саги вериб деди:
Сабир фәгиридир, јетәр аңчаг зәкат она¹.

¹ Сабирии бу бејти чох усталыгla дејилмишdir. Шиәләр йәр ил өз газанчларындан хұмс вә зәкат верәрдиләр. Хұмс малын онда икى

Бу ше'рин јериндә дејилмәсими тәсдиг едән Сејид Эзим Ширвани Сабири алгышламыш вә онун дили илә ашағыдақы мисралары дејәрәк һәм ше'ри тамамламыш, һәм дә Сабирдән чаваб истәмишди:

Сејиддир устад мәнә нәэмү-нәсрдә,
Мөһәти-истифадәддир каниат она.

Сабириң исте'дадлы бир шаир кими ше'рләр јазыб инкишаф етмәсиндә өзүнүн мүәjjән рол ојнадығыны көрән Сејид Эзим сонралар да көмәјини әсиркәмәмишди. Сабириң кәләчәјини дүшүндүjү үчүндүр ки, бир дәфә она белә бир ше'р дә јазмышды:

Еj мәһ, билирәм фитнеји-дөвран олачагсан,
Еj гашы һилалым, мәһи-табан олачагсан.

Устадының бу ше'ринә Сабир һәмин вәэндә, һәмин гафијәдә көзәл бир чаваб јазмышды. Чаваб олдугча бәдии вә тә'сирли иди. Сејид Эзим, Низами Кәнчәвинин «Хәмсә»сими охујаркән, Сабириң ше'рини алмышды. Ше'р она чох тә'сир етдијиндән, охудуғу «Хәмсә»ни кәнч шаирә јадикар көндәрәрек белә бир мәктуб да јазмышды: «Нури-дидәм Сабир! Гәзәлимин бириңә јаздығын мәлиһ вә шириң чаваб чох хошума кәлди. Һазырда башга бир шејә күманым олмадығындан һәмин китабы сәнә бәхшиш көндәрирәм. Јадикари-устаданәм олмаг шәртилә гәбул едәсиниз вә шаирликдә тәрәгги етмәјинизи арзу едирәм».

Сабир китаб илә мәктубу ифтихарла алыр, Низамини даһа дәриндән өjrәнимәjә башлајыр.

Ше'рлә, әдәбијатла Сабириң бу гәдәр јахындан мәшүл олмасы өз парлаг нәтичәләрини көстәрирди. О, кет-

(jaxud бешдә бир) һиссәспидир ки, сејидләрә, зәкат да онда бир һис-
әдип ки, фагыр-фүгәраја вериләрди. Ев саһиби он лумудан икисини,
ә'ни бешдә бириңи Сејид Эзимә, бириңи, јә'ни онда бириңи исә Са-
йирә вердијиндан, шаир буну хұмс вә зәката бәнзэтмишди.

дикчә даһа мараглы, даһа долғун шे'рләр јазыр вә бу ше'рләрин бир гисми ағызларда долашырды. Анчаг Сабир буны баша дүшүрдү ки, онун билижи аздыр, дөрдиллик моллахана вә икниллик мәктәб тәһсили кифајэт де жилдир. Даһа чох мұталиә етмәк вә башга халгларын әдәбијаты илә дә таныш олмаг лазымдыр.

Бу илләрдә Сабир мүәллими Сејид Әзимин вахти дедижи бир фикри дә чох мәшғул едирди. Сејид Әзим биң чох шәһәрләри кәзмишди. О, мәктәбдә шакирләрә дејәрди ки, мән мәдрәсәдән чох сәјаһәтдә өjrәндим. Сәјаһа адамын көзүнү ачыр, она жени-жени биликләр верир.

Сабир бүтүн Шәрги кәзмәк, айры-айры халглары һәјат вә јашајыш тәрзи, набелә әдәбијат вә инчәсәнәтләри илә таныш олмаг истәјирди. Анчаг бунун үчүн чохлу пул лазым иди. О, бу пулу нарадан алсын? Бирда јадына нечә ил бундан әvvәлки бир әһвалат дүшдү. О заман Сабир карвана гошулуб гачанда атасы демишиди ки бөյүjәндән соңра пул вериб мән өзүм сәни Хорасана зијәрәтә көндәрәчәjем.

Буна көрә дә Сабир атасынын јанына кәлди вә оны өзүнүн бу вә'дини хатырладараг деди:

— Ата, инди мән бөйүмүшәм, Хорасана кетмәк истәјирәм, мәнә пул вер!

Атасы оғлунун хәнишини рәdd едә билмәди. Ава вә диндар ата һәтта «зијарәтә» кетмәк истәjәn оғлunu тәклифидән хошланырмыш кими күлүмсүндү, оны пул вериб Хорасана, өзүнүн дүшүндүjү кими зијарәтә жила салды.

Сабир зијарәт адына Хорасана кедәркән иjирми иjјашы варды. О, сәјаһәт тарихини тәсвири едән белә би ше'р дә јазмышдыр:

Сабири-шеjда ки, тәрки-шәһри-Ширван еjләди,
Бүлбүлә бәнзәрди ким, меjли-кулустан еjләди.

Мин үч жүз бирдә һичрәтдән сора мејмун или,
Ахирн-шәвввалида әзми-Хорасан еjlәди¹.

Сәјаһәт шаириң мұсәлман Шәрги илә, Шәрг халгларының һәјаты вә күзәраны илә таныш олмасына имкан жаратды, онун кәләчәк јарадычылығы үчүн күллү мигдарда һәјат мұшаһидәләринин топланмасына сәбәб олду.

СӘЈАҢӘТ

Сабир фикрә кетмишди. О, доғма жүрдундан айрылыры. Анасы онсуз нә едәчәкди? Бәс өзү онсуз нечә јашајағады? Бүтүн бунлара баҳмајараг, нәдәнсә, Сабир бир даһа Шамахыја гајитмаг истәмирди. О, бу мүһитдән әбәди олараг узаглашмаг, бәлкә дә ушаглыгдан шаһиди олдуғу ағыр зұлм вә әзијјәтләри көрмәмәк истәјирди. Она елә қәлирди ки, гүрбәт өлкәләрдә бир гәдәр раһат нәфәс ала биләчәкдир. О, билмирди ки, кетмәк истәдији јерләрдә һәјат шәрайти даһа ағыр вә дәзүлмәздир.

Сабири дүшүнчәләрдән анасының сәси аյырды.

— Оғул, хурчунун һазырдыр, јолдашларын да индичә қалиб чыхарлар, галх, фикирдән аյыл!

Сабир анасының јашармыш көзләринә баҳды. Санки о: «Оғул, мәни јаддан чыхарма!»—дејирди. Анасының көnlүнү алмаг истәjән шаир:

— Ана, ағлама! Сәнә тез-тез мәктуб јазачағам, мәндән архајын ол!—деди.

¹ Бурада шаир сәјаһәтә чыхмасыны һичри тарихи тәжірибелә көстәрмешdir. Һәмин тарих милади илә тәхминен 1884-чү илин ијул айына дүшүр.

Ана илә огуулун сөһбәтини күчәдән кәлән бир сәс ярымчыг ғојду:

— Эләкбәр! Карван ѡола дүшүр!

Сабир:

— Саламат гал, ана,—дејиб күчәјэ чыхды. Анасы хејир-дуя верди, бир чам су көтүрүб оғлунун далынча сәпди, о, кәздән итинчәјәдәк јоллара баҳа-баҳа галды.

Сабир сәфәр јолдашлары илә бирликдә Ирана доғру узанан бөйүк карван ѡолу илә кедирди. Тичарәтдән сөһбәсалан јолчулар шаири гәтиjjән марагланымырды. О тамамилә башга мәгсәдлә сәјаһәтә кетмәјә чан атмын инди дә өз мәгсәдләри әтрафында дүшүнүрдү. Сабир хәјалына кәтирирди ки, та ушаглыгдан ше'рләрини севә севә охудуғу вә тәрчүмә етди Фирдөвси, Сә'ди, Һафи кими бөйүк шаирләрин гәбрини көрәчәк вә өз јерлис Хагани Ширванинин Тәбриздәки түрбәсіни зијарәт еда чәкдир.

Сәјаһәт Сабирин даһа чох јазмасына мөвзу вә илһа верирди. Кәздији јерләрдәки һәјатын рәнкарәнк мәнз рәләри јени ше'рләрин мејдана чыхмасына сәбәб олурд. Бу ше'рләрин чоху күлмәли вә ejni заманда да ағламал иди. Онлар охучуну дүшүндүрүр, хәјала далдырыр : ағыр вәзијјәтдән гүртулуш ѡолу тапмаг үчүн фикирләт мәјә мәчбур едириди. Сәјаһәт заманы јаздығы сатиравын тәнгиди руһу илә таныш олмаг үчүн Һәмәданда икі јаздығы бир ше'ри нәзәрдән кечирәк:

Һәмәданда гонағымдан хәбәр алдым кеj¹, шеjx!
Һансы мәхлуг сизин шәһрдә бишәк² кохдур?

¹ К e j—ки, ej демәкдир.

² Б и ш ә к—шәксиз, шүбһәсиз.

Деди:—Аз исә дә бу шәһрда саир мәхлуг,
Лејк¹ дәббағ² илә, сәббағ³ илә ешшәк чохдур.

Сәяһәт, һәгигәтән Сабирә чох шеј өјрәтди. О, аиләси илә көрүшмәк үчүн арада Шамахыја гајытса да, чох галмајыб јенә сәяһәтә чыхмышды. Сәяһәт заманы эң чох галдығы јер Ашгабад иди. Шаир нарада олдуғуну тоһум-әгрәба, дост-ашнадан кизләдир, кимсәjә билдири-мирди. Жалныз анасы вә гардашы онун јерини билирди.

Сабир кираjә етдиji балача бир отагда јашајырды. Гышын әввәлләриндә бу мәнзилә јерли әналидән чох аз кәлиб кедән олур, бу һал гәриб шайри кәдәрләндирirdи. Бир нечә ажды ки, она мәктуб да кәлмирди. Белә вәзиijәт-дә икән күnlәrin бириндә евләриндән мәктуб алды.

Гардашындан кәлән бу мәктубу анасы јаздырышды. Сабир лампаны јандырыб охумаға башлады: «Көзүмүн ишиғы, оғлум Эләкбәр! Атанын өлүмү синәмизә даf чек-ди. Евдә олан-галаны сатыб онун өлүсүнү јердән көтүр-дүк. Инди күманымыз бирчә сәнә кәлир. Билирсән ки, гардашыныңда күмфәти бөjүкдүр. Сабын сатмагла күчлә, анчаг өз аиләсини доландыра билир. Доланышығын ағырлығы ки, сәнә бәллидир.

Огул! Бу ил гыш да јаман кәлибdir. Евдә ehtiijatымыз јохдур. Сән разы олма ки, бир парча чөрәк үчүн го-ча анат онун-бунун гапысында гуллугчулуг еләsin, она-буна палтар јусун.

Эләкбәр, бала! Сән мәним үрәjимин бир парчасысан. Оисуз да ажрылығына таб кәтирә билми्रәм. Умидими

¹ Лејк—лакин.

² Дәббағ—көңчү.

³ Сәббағ—бојагчы.

сәнә бағламышам. Кәл, кәл әзиз бала, аナンың көзүң
јолларда гојма!».

Бу сөзләр, доғрудан да, анасының жаңыглы үрәк сөз
ләри иди!

Сабир жуҳудан галханда аз өмүрлү гыш күнәши бу
лудлар архасында кизләнмишди. Вахты итиrmәк олмаз
ды. Көзү јолда галан, оғула мөһтач олан аナンың имдады
на чатмаг лазым иди. Бу хәјалла шаир олуб-галан шеј
шүйүнү сатыб, һәмин күн Шамахыја ѡола дүшдү.

АИЛӘ БАШЧЫСЫ

Сабир Шамахыја чатанда әтрафы галын гар бүрү
мүшдү. Шәһәр она кимсәсиз вә гәрибә қөрүнүрдү. Кән
шаирә елә кәлирди ки, габағына чыханлар чох олачадыр.
Анчаг нә чыхан вар иди, нә гаршылајан. Шәһәри
ашағы һиссәсіндә зұлмәтә гәрг олмуш евләрин арасында
учалан бир чүт мәсчид минарәсіндән башга һеч бир әла
мәтдар шеј нәзәри чәлб етмирди. Бу сүкут ичәрисіндегі
һejкәл кими дајанан шаир бир аныға аиләсіндәки из
тирабы унудуб доғма журдуна дојунча баҳды, баҳды в
дәрин бир аһ чәкди...

Сабирин кәлишинә һамыдан чох аны севинди.

Бөйүк бир аиләни бу ағыр шәрайтдә нечә сахлаја билә
ләчәжи Сабири чох дүшүндүрүрдү. О заманлар шаирлик
лә аилә доландырмаг мүмкүн дејилди. Она мәсләһәт
көрүрдүләр ки, атасының дүканында алыш-веришилә мәш
ғул олсун.

Сабир бир мүддәт ушаглыгдан севмәдији алверлә жен
мәшғул олуб дүканда отурду. Лакин чох кечмәдән һә

мәсләһәтчиләр, һәм дә өзү кердү ки, бу ишдә мувәффәгijjät газана билмир, һәр күн газанч әвәзинә зәрәр едир. Ахырда дүканы јыыштырыды, соңдан сабун бишириб сатмагла мәшгүл олан гардашынын јанына кетди. Гардашы Сабирин тәклифиндән разы галыб она да сабун бишириб сатмаг јолларыны өјрәтди. Инди о, сәһәрдән ахшамадәк чалышыр, аиләни сахламаг үчүн бир парча чөрәк газанырыды.

Күнләр кечди, бир күн Сабирин анасы севинчәк оғлunu һәјәтә ҹагырды:

— Оғул, бах сәнә дедијим гыз одур,—дејә гоншулуг-дакы гызы көстәрди.

Сабир көнүлсүз бир тәрздә:

— Жаҳшы, фикирләшәрәм,—дејә анасыны бир нөв архајын етди.

Лакин аді бир тәсадүф бу хејир ишин сүр'әтләнмәсүнә сәбәб олду. Эһвалат белә олмушду:

Дар күчәдә габаглашан ики араба јолу тамамилә тутмушду. Сабир диварын диби илә кечәркән күчәјә ачылан гоншу гапыдан чыхыб әлиндә газан кәтирән Биллур-нисә илә үз-үзә кәлмишди. Гыз өзүнү итиридијиндән үзүнү өртә билмәмиш вә Сабирә баҳараг гызармышды. Сабир дә бир кәлмә демәдән она јол вермиш вә гыз кечәркән башыны ашағы салыб құлумсәмишди. Гызын мәсүм тәбәссүмү, утанчаглығы вә көзәллији онун чох хошуна кәлмишди. Бу нағисәдән сонра Сабир өзү анасына мурачиэтлә евләнмәк истәдијини билдиришишди.

Сабир евләнәркән отуза јахын јашы вар иди. О, өз арвадыны чох севир, о заманкы Шамахыда ән јаҳшы бир аилә башчысы кими танынырыды. Йохсуллуг онларын аилә сәмимијјәтинә маңе ола билмирди.

Илләр кечди, бу евдә Сабирин сәккиз гызы вә бир оғлу олду. Йохсул олан аиләнин мадди вәзијјәти даһа да ағырлашырыды. Анчаг шаир руһдан дүшмүр, јарадычы-

лыгla мәшfул олурdu. Onун jаздыglары hәмишә hәjа фактyna, көрдүкләrinә әсасланыrdы. Mәkәr бу шеj Сабир kими kасыb kүзәran кечирәnlәrin hәjатыны дoғy әкс етдиrмирдими?

Танры hәр jерdә pulu бир үрәji сәхтә¹ верәr.
Mә'rifәt мүфтәdi чүn kасиbi-bәдбәxtә verәr.
hачы Рүстәm әмиjә jедdi ofул chүmlә gәni²,
Lejk baggal Чәbiјә jедdi гызы siфтә verәr.
Jекә saggal kишиjә il uzunu kүндә plow,
Lejk Abdal kосаjә hәftәdә бир kүftә verәr.

Шaiрин бу kими mәzәli әsәrlәri әldәn-әlә, dилдәm
dilә kәzir, tез бир заманда xалg ичәrisinidә jaжыlyrdы
Lakin бу шe'rlәrin daha uzaglara chatdyrylmасы үчү
ana diliндә mәtбуат jоx idi. hәsәnbәj Zәrdabinin nәsh
etдиji «Экинчи» гәzeti бағlandыgдан sonra фәalijjәt
baшlajan «Zиja», «Zиja-Гaфgазиjә» wә «Kәшkүl» kим
gәzетlәr dә gapadylмыshdy. Bир dә bu гәzetlәrin nәsh
eidlidiji illәrdә Sабир kәnч idi, ajdyн bir jaрадыч
lyg joluна дүшмәmiшdi.

САБУН ТИЈАНЫ ДИБИНДӘН ШИҚЛАJӘTЛӘР

Uшаглар bөjүdүkчә Sабирин aилә hәjаты kүндәm
kүnә aғyrлашыrdы. Гызлaryнын хәstәliji wә bir-biri
nин dalыncha өlmәlәri onun dәrdini artyryrdы. Шai
rin uшаглары rүtubәtli evdә jашадыglarы үчүn hәmiш

¹ Сәхтә—sәrt.

² Гәни—varлы, dөвләtли.

хәстә олурдулар. Ағыр мадди һәјат исә бу хәстәликләри артырып, даһа да шиддәтләндирди. Һәkimләrin тапшырыгларына әмәл етмәк, јохсул Сабир үчүн мүмкүн дејилди. Сабирдә һәјата тәнгиди мұнасибәт ојадан амилләрдән бири дә, шұбәсиз, бу ағыр аилә шәраити олмуш дур.

М. Ф. Ахундовун әсасыны гојдуғу реализм XIX әсрин сонларындан етибарән Азәрбајчанда гүввәтли бир чәрәјана чеврилмәjә башлады. Бу әдәби мәктәбин Нәчәфбәj Вәзиров, Чәлil Мәммәдгулузадә, Әbdүррәһимбәj Һагвердиев, Нәriman Нәrimanov, Сүлејман Сани Ахундов кими нұмајәндәләри ичтимай һәјатын мұхтәлиf сәһнәләрини әкс етдиrән әсәrlәr јаратдылар. Сабир бу әдәби ојанма дөврүндә гәләмә даһа мәhkәm сарылды, сатираны өзүнүн әсас жарадычылығ үсулу гәбул етди.

Сабирин мөвзү дайрәси чох кениш иди. Ади һәјатда кердүjү hәр hансы бир hадисә шаири јазмаға чағырыр вә о, кичик бир hадисәnin тәсвириндә беjүк мәсәләләре тохунурду.

Сабирин һәјати мөвзулара hәср олунмуш ше'рләриндә беjүк бир үмумиләшdirмә габилиjәti hiss олунурdu. О, кердүjү бир hадисәni о гәдәр үмумиләшмиш бир шәкилдә тәсвиr едиrди ки, охучу онун гәlәminдәki гүvвәtә hеjran галырды. Сабир saatларла дүшүнүб мөвзү ахтармырды, һәјати hадисәләrin hәр бири онун үчүн назыр мөвзү иди. Мәсәләn, јаздығы мөвзуларын һәјатилиjини кестәрәn бир факты нәzәрдәn кечирек.

Бир күn Сабир эт алыб евә кәлирди. Гоншу һәjетdә bir неchә ушагын топландыгыны көрдү. О, ушаглara тәrәf кетди. Көрдү ки, гоншулары Piри кипи гојун кәсиб, кабабы шишә чәкир, өз ушагларына верир, јохсуллар исә kәнардан баһырлар. Шаир бу hадисәni белә гәlәmә алмышды:

Көрүрсөнми бизим Һачы Пирини?
Пајламајыр этин ондан бирини.
Гоншу сорур бармағынын кирини,
Һачы јејир Хәлилуллаһ ешгинә,
Жатыр, шишир, көпур аллаһ ешгинә.

Бу ше'ри Сабирин бөјүк гызы әзбәрдән охујан заман
Пири киши ешиитмиш вә бундан сонра Сабир диндирмә
белә истәмәмишди. Онун Сабирә гаршы олан нифрәтиң
мәһәллә молласы даһа да артырмышды. Молла, Пир
кишини вә мәһәлләнин башга мө'мин адамларыны башы
на топлајыб демишли:

— Еј мұсәлман гардашлар! Бу Әләкбәр лап диндән
мәзһәбдән чыхыбыр. Онун саташмадығы адам галма
жыбыр. О, кафирдир, мұсәлманларын кафирдән сабу
алмаглары да күнаһдыр.

Молланын бу сөзләриндән сонра мө'минләр Сабир
алвер еләмәмәји гәрара алмыш вә авам чамааты да б
ишә вадар етмишиләр.

Шаир бир дәфә евә гајыдаркән мәһәллә моллас
башда олмагла бир дәстә адам габағыны кәсди. О, 1
көзләнилмәз һадисәнин сәбәбини вә онларын нә едәчә
ләрини билмирди. Бирдән јоғун сәсли бир нәфәр:

— Бура кәл,—дејә Сабир мәһәллә мәсчидинә тәр
чәкди.

Өз һәрәкәтләри илә шаириң нифрәт, кин вә гәзәби
сәбәб олан бу адамларын көһнәпәрәст диндар олдуга
рыны тә'јин етмәк чәтин дејилди. Онлар неч бир сорғ
суала јол вермәдән истәдикләри адамларын чанына
тәр дә јетирә биләрдиләр.

Молла сөзүнә белә башлады:

— Сән диндән, мәзһәбдән чыхыбсан. Бу saat чама
тын габағында сәһв етдијини бојнуна алыш анд ичмәй
сән ки, бир дә динә, мәзһәбә саташмајачагсан!

Мө'минләр әлләрини һавада ојнадараг бир ағыздан бағырдылар:

— Анд ич! Анд ич!

Сабир мә'налы баҳышларла әтрафындакылары сүздүкдән соңра бир ан сүкута далды, әтрафдакылар да ағыр бир сүкут ичәрисиндә онун чавабыны көзләјирдиләр. Бир аддым кери чәкилән шаир гаршысындакылара хитабән деди:

Әшһәдү-биллаһи-әлийјүл-әэзим,
Саһиби-иманәм, а ширванлылар!
Jox jени бир дина јәгишм мәним,
Көһнә мүсәлманәм, а ширванлылар!

Шиәјәм, амма нә бу әшкалдән¹
Сүннијәм, амма нә бу әмсалдән²,
Суфијәм, амма нә бу әбдалдән,
Һәрг севән инсанәм, а ширванлылар.

Һәрг севән Сабир, ону әһатә едән гара гүввәләрин ачыглы үзләринә һәјәчанла баҳды, даһа бир сөз демә-жид сүр'этлә јолуна дүзәлди. Топлашанлар бир-бирләри-ниң үзләринә баҳа-баҳа галдылар.

Орталыгда јенә ағыр бир сакитлик һаким иди. Бир-дән бу сакитлиji арыг молланын гулаглары чырмаглајан чыр сәси позду:

— Ај чамаат, инди ки, белә олду, она пиј дә сатмаын, гојун ачындан өлсүн!

Бу әһвалатдан соңра Сабир Шамахынын ермәни һис-сәсиндә сабун сатырды. Артыг, сабун биширмәк үчүн диндар гәссаблар она пиј дә вермириләр. Нә едәчәјини билмәjән шаир гәләми әлинә алыб башга шәһәрдә јаша-јан досту, јазычы Султан Мәчиid Гәнизадәjә бу мәзмунда белә бир мәктуб јазды: Јазыг о јазычыја, о шаире ки,

¹ Э ш к а л—шәкилләр.

² Э м с а л—мисаллар.

белә бир шәһәрдә јашајыб өмрүнү пуч едир. Көрдүкләрни, гандыгларыны дилинә кәтирә билмәјиб, гәләмә а билмәјиб өз дәрдини синәсинә нәгш етмәјә мәчбур олуң

Лакин бүтүн бу чатынликләрә баҳмајараг, Сабир ба билләшмир, тутдуғу јолдан дөнмүрдү.

ЈАХЫН ДОСТЛАРЫН МӘСЛӘНӘТИ

Аббас Сәһһәт 1901-чи илдә Ирандан Шамахыја гыйтдыгдан соңра Сабирлә мөһкәм дост олмушшуду. Сәһһә Техранда һәкимлик гурттармасына баҳмајараг, бура мүәллимликлә мәшғул олур, шәһәрин мәдәни һәјатының кы ишләри илә нәзәри чәлб едирди. О, јерли мүәллиләrin көмәји илә јаваш-јаваш рус әдәбијатыны өјрән онларын әсәрләриндән тәрчүмәләр едирди.

Аббас Сәһһәтин рус вә Авропа әдәбијатындан етди тәрчүмәләр соңралар «Мәғриб күнәшләри» (1912) ад китабчада чап олунмуш вә рус әдәбијаты илә халгымы таныш етмәкдә бәյүк рол ојнамышды.

А. Сәһһәтин фәалијјәти јалныз тәрчүмәчиликлә би мирди. О, бәйүк ичтимаи-мәдәни ишләрлә дә мәшғулур, китабхана тә'сис едир, дәрс китаблары јазыр заман Шамахы зијалыларынын чох севдикләри әдә мұнагишиләрдә иштирак едирди.

Аббас Сәһһәт бош вахтларында Шамахы шайрләре башына топлајыб, онлара јени ше'рин ганунларынан данышар вә өз тәрчүмәләриндән өхујарды. Бу мәчлил Сабир дә иштирак едәрди.

Бир күн мәчлисдән соңра Аббас Сәһһәт Сабиркә кетди. Сабир өз ағыр вәзијјәтини Сәһһәтә данышды. С

эт онсуз да бу вәзијјәтлә таныш иди. Тәрраһ адлы шаир юстундан ешитмиши ки, Сабири чох инчидирләр, пијитмырлар, ондан сабун алмырлар. Мәһз буна көрә дә, абир өз вәзијјәтинә ишарә едәркән Аббас Сәһһәт сөһети өзү башлады:

— Сабир! Сән кәләчәкдә бөյүк шаир олачагсан. Гарашым, һәләлик сәнин билийн аздыр. Рус дилини өјрән, инja әдәбијјатынын бөйүк нұмајәндәләрини оху, јаздыян ше'рләри мәтбуата көндәр. Тифлисдә бизим Азәрбајжан дилиндә «Шәрги-Рус» адлы бир гәзет чыхыр, неч оласа о гәзетә ше'рләр јаз! Билирәм, сабун сатмаг сәниң үх бәздирибdir. Анчаг неjlәмәли, зәманә беләдир ки, аирә, ше'рә гијмәт верән јохдур.

Сән һәгигәтән мүәллимлијә лајигсән. Фикирләш, мән э чалышым, бәлкә мүәллимлик етмәјинә ичазә ала билек.

Достунун бу мәсләһәтләри Сабири чох дүшүндүрдү.

Аббас Сәһһәтдән айрылдыгдан соңра Сабир фикирләриди: Ону мүәллимлијә ким дүзәлдәчәк? Бу заманың әрайтдә јохсул бир адам үчүн бу олан ишдирми?

Һәләлик Сабир «Шәрги-Рус» гәзетиндә иштирак етмәї гәт етди вә 1903-чу илдә бир ше'р јазыб редаксијаја әндәрди. Ше'р һәмни илдә чап олунду. Дөврүндән, чәнатдән, мәдәнијјәтсизликдән шикајәтләнән шаир јазырды:

Ah, ким хаби-гәфләт¹ илә бизим
Өмри-пүрмәјәмиз кечибди фәна².
Долуб елм илә сәнәти-аләм,
Бизә юх бәһре елмдән әсла.

Бу, Сабириң мәтбуатда чыхан биринчи ше'ри иди. Арадан бир мүддәт кечди. Бир күн Бақыда чыхан һәјат» гәзетиндәки бир е'лан Сабири чох севиндириди.

¹ Х а б и-г ә ф л ә т—гәфләт јухусу.

² Ф ә н а—пис.

Е'ланда дејилирди ки, Бакы мұсәлман мәктәбинә фи дилини жаңшы билән бир мүәллим лазымдыр. Сабир фи дилини чох жаңшы билдији үчүн әризә көндәрди.

Лакин, нәдәнсә, онун әризәсинә чаваб вермәдиләр

Сонракы илләрин сијаси-ичтимаи һадисәләри, хүсүн чаризмә гаршы күчләнмәкдә олан ингилаби һәрә Сабирдә жени, әvvәлкиндән көкүндән фәргли олан ин баһлар ојадыры. Беләликлә, жени дөврүн ингилабчылар ири јетиширди.

Сабир өз дөврундә баш верән вә халғын һәјаты, таҗи, арзу вә истәкләри илә бағлы олан һадисәләрә һәссас бир мұнасибәт бәсләјирди. Ијирминчи әсрин илләриндә, хүсусән бириңи рус ингилабындан соңра дөврдә баш верән мұһум сијаси-ичтимаи һадисәләр шарын әсәрләриндә айдын вә мә'налы бир шәкилдә көн охучу күтләләрина чатдырылыры. Әсрин лап әvvәл риндә Шамахыда баш вермиш олан зәлзәлә мұнасиб илә шаириң гәләмә алдыры бөյүк бир ше'р онун һәјаты илә нә гәдәр жаңындан бағлы олдуғуну бир дүсүбут едир.

Һуманист шаириң бу әсәриндә зәлзәләдән зәрәр кәнләрә көмәк едәйләрин иәчиб ишләри миннәтдар һисси илә жад едилир.

Бириңи рус ингилабы шаириң тамамилә жени рүше'рләр жазмасында чох мұһум вә һәлледичи рол ојна-

БЕЈНӘЛМИЛӘЛ

1905-чи ил рус ингилабының аловлары Бакыда Рузијаның бүтүн бөйүк шәһәрләриндә парламаға баш мышды. Чар һәкумәти бу аловлары сөндүрмәк үчүн жа-

лар ахтарырды. Бу аловлар, гаранлыглары әридән бу гырмызы ишыглар әсрләр боју гәфләт јухусундан көзүнү ача билмәjән Асија халгларыны аյылдыр, өз hүгугларыны баша дүшмәjән мәзлумлары, мұстәмләкә вә јарым-мұстәмләкә шәрапитиндә јашајанлары аяға галдырырды. Бу, сөзүн hәгиги мә'насында ингилаби ојаныш иди. Бу, үч jүz ил «сакит» јашајан, hәkmранлыг едән Романовлар сұлаләсінин чидди сарсынтысы иди. Буна көрә дә чар мұтләгиjәти кәләчәкдә белә nadisәlәrin тәкrap олунмамасы учүн минбир hиjlәjә әл атырды. Бу чанфәшанлығын нәтиjәсіндә «парчала, hәkmранлыг сүр» сијасәти даһа чох бәjенилди. Jә'ни халглары парчала, онларын арасына әдавәт сал, өз ишини көр...

Азәрбајчанда да чар hәкумәти бу «үсулдан» истифадә етди. Бакы, Гарабағ, Кәнчә вә Шамахы кими азәрбајчанлыларла ермәниләrin јашадыглары јерләрдә ики дост халг арасына әдавәт салды.

Әсрләрлә бир јердә гардаш кими јашајан бу ики халг, чар hәкумәтинин бу алчаг сијасәтини кетдикчә даһа јашы баша дүшүрдү. Одур ки, милли әдавәт саланлардан кизли олараг, ермәниләр азәрбајчанлы гоншуларыны, азәрбајчанлылар исә ермәни достларыны кизләдир, миллиятчиләrin әлләрине вермирдиләр.

Лакин, буна баҳмајараг, айры-айры адамларын авамлығындан вә сијаси шүүр данрәсінин дарлығындан истифадә едән дүшмәnlәр әдавәт јарадыр, күнаhсыз адамларын ганларыны ахыдырылар.

Сабир бу заманлар Бакыда чыхан гәзетләри охуjур, орада чәрәjan едәn nadisәlәrdәn тез-тез хәбәр тутурду. О, буржуа гәзетләринин бу мәсәләдә тутдуглары мөвгејин тамам әлеjинә иди. Һуманист шаир Азәрбајчан вә ермәни халгынын бу ишдә мүгәssir олмадығыны көрүб, зәһmәtкешләри әсил дүшмәnlәrә гарши мүbarizә етмәjә чағырырды.

О, ńеч кәсдән, ńеч нәдән чәкинмәјөрәк һәр јердә халгы баша салыр, досту Сәһһәтлә Шамахынын ермәнила јашајан һиссәсинә кедиб тәблиғат апарыр, авам күтләү досту илә дүшмәнини танытдырырды. Шаир айын көрүп дү ки, бу ишин әсил һәгигәтиндән халгын хәбәри јохду. Бу мәсәлә онун шаир хәјалыны чох мәшгүл етди. Нәහәжәт Сабир «Ермәни-мусәлман гардашларымыза» итна етдији «Бејнәлмиләл» шे'рини јазды, һәмин күн ону чаучүн Бакыја көндәрди.

Сабир јазмышды ки, бизим әсримиз халгларын бирлијини тәләб едир. Йамы асуудәликлә мәгсәдинә чатма истәркән, нәдән мусәлманларла ермәниләр арасында әдавәт дүшдү? Елә бир адам јохмудур ки, бунлары габағыны алсын? Еј гардашлар, бирлик вахтыдыр, сез бир јерә гојмаг вахтыдыр! Бир вәтәндә јашајан икегоншу халг әсрләрлә давасыз-далашсыз өмүр сүрмүшләр! Алчаг вә һијләкәр иблисин фитнәләри бу халглары бир бириң гарши гојур. Сабир һәмин ше'рин бир бәндиди јазырды:

Һаггы халга билдириб дәф'и-зәлаләт¹ етмәли!
Күн кими табан² едиб памали-зүлмәт³ етмәли!
Набәча⁴ бу ишләрин дәф'инә гејрәт етмәли!
Хатири-мүғбәррәдән⁵ рәф'и күдурәт⁶ етмәли!
Сабира, бејнәлмиләл тәдбири-үлфәт⁷ етмәли!
Еј сүхәнданан⁸, бу күnlәр бир һидајәт вахтыдыр.
Үлфәтү үсијјәтә⁹ даир хитабәт вахтыдыр!

¹ Дәф'и-зәлаләт—зәлиллиji дәф етмәк.

² Табан—ишиглы.

³ Памали-зүлмәт—гаранлығы мәһв етмәк.

⁴ Набәча—јерсиз.

⁵ Хатири-мүғбәррә—кәдәрли, гәмли хатир.

⁶ Рәф'и-кудурәт—кәдәри рәф етмәк.

⁷ Үлфәт—достлуг.

⁸ Сүхәнданан—сез биләнләр.

⁹ Үсијјәт—јахыныlg.

Бу, Сабирин мәтбуатда чыхан биринчи ингилаби ше'ри иди. Одур ки, һәмин ше'р шаирә чохлу дост, еләчә дә тохлу дүшмән газандырды. О, инди хырда дүшмәнлә де-йил, һөкүмәтлә, падشاһла, султанла үз-үзә дурараг мүбәризәјә назырлашырды. Анчаг кәләчәкдә јазмаг истәди-и бу кими ше'рләри о, нарада чап етдиրәчәкди? Бу суал шиари һәр шејдән чох дүшүндүрүрдү.

ЛАМПА ИШЫГЫНДА «МОЛЛА НӘСРӘДДИН»

1905-чи ил ингилабы Асија халгларыны гәфләт јухундан аյылтды. Һәр јердә мүтләгијәт әлејінә чалышан дамларын сајы кетдикчә артырды. Русија Социал Демократ Фәhlә Партиясынын Бакы Комитәси бу халг әрәкатына истигамәт верир, ингилаби мүбәризәниң мүәшәккил олмасы учүн чалышырды.

Бу заман әдәбијјат чәбһәсиндә фәалијәт көстәрән азычылар да халга хидмәт етмәк учүн жени јоллар ахтадылар. Бу язычылардан бири бөյүк демократ Чәлил Ыеммәдгулузадә иди. О, бу дөврдә Тифлисдә јашајыр, Шәрги-Рус» гәзетиндә әмәкдашлыг едириди. Ингилаб заны жени һәјатын башландығыны көрүб «Новруз» (жени үн) адында бир гәзет чыхармаг истәдисә дә, сонralар у фикриндән әл чәкиб сатирик бир журнал нәшр етмәк эзарына кәлди.

Ингилабын гызғын дөврү иди. Гәзетләрдә охучулары арагланыран жени-жени хәберләр чыхыр, чәсарәтли язылар, шәкилләр, карикатуralар дәрч олунурду. Күндәник мүбәризәдән бөйүк үмидләр көзләjән адамлар дөври этбуаты мүнтәзәм сурәтдә охујур, гәзет вә журналла-

рын бир нөмрәсини белә нәзәрдән гачырмырдылар. Оман ингилаби һәрәкатдан руһланан тәшкилатларын ажры-ажры габагчыл адамларын тәшәббүсү илә чохлу зет вә журналлар чыхмаға башламышды. Мәтбуатараг кетдикчә артырды.

Чәлил Мәммәдгулузадә күнләрин бириндә гәзет маг учун базара чыхмушды. Бир дә көрдү ки, гасатанлар «гүггиригу»—дејә сәсләнирләр. О тәәччүбәди. Нә олмушдур?—дејә бир гәзет сатана јанашды «Кукаре��у» адлы тәзә сатирик бир журналын сатыны көрдү. Бу журналдан бир нұсхә алыш әvvәлчә килләринә баҳды. О, көзләринә инана билми! Журналын үзәриндә бир хоруз шәкли чәкилмишди, о башы Русија чары Николајын башы иди... О, «Эсрин шаһыны да хоруз шәклиндә чәкмәк олармыш?»— фикра кетди вә бир аз соңра ѡлда раст кәлән бир дашина тәзәчә алдығы журналы көстәрәрәк деди:

— Мадамки падشاһы хоруза охшатмаг олур, ба үчүн биз ағбашлы шејтанларын—моллаларын, сеирин, халгын чанына дарашиб онун ганыны соранла еўбәчәр шәкилләрини чәкмәjәk?

Јолдашы илә узун сөһбәтдән соңра Ч. Мәммәлузадә бу гәрара кәлди ки, Азәрбајҹан дилиндә бир сатирик журнал нәшрини һәкумәтдән хәниш етсі

Ингилаби һәрәкат һәкумәти горхуја салмушды бә'зи күзәштләрлә өзүнү дөгрүлтмаг, ингилаби һәрәка гарышыны алмаг вә беләликлә дә, ваҳт газанмаг и јирди. Одур ки, журналын чыхмасыны да бир нөв күз несаб едәрәк ичазә верди.

1906-чы илин једди апрелиндә мәшһүр «Молла I рәддин» журналынын биринчи нөмрәси чапдан чыхы

«Молла Нәсрәддин» биринчи нөмрәсindә халга м'чиэтлә дејирди: «Сизи дејиб кәлмишәм, еј мәним мүман гардашларым! О кәсләри дејиб кәлмишәм ки, мә

сөһбәтими хошламајыб бә'зи бәһанәләр илә мәндән гачыб кедирләр, мәсәлән, фала баҳдырмаға, ит боғушдурмаға, дәрвиш нағылына гулаг асмаға... вә гејри бу нөв вачиб әмәлләрә».

Белә садә вә мә'налы сөзләр тәкчә савадлыларын дејил, азсавадлы вә савадсызларын да үрәјинә јол тап-дығындан «Молла Нәсрәддин» журналы лап биринчи нөмрәсиндән һамынын диггәтини чәлб етди. О, кениш халг күтләләринин рәфбәтини газандыса да, истисмарчы синифләрин гәзәбинә сәбәб олду. Одур ки, моллалар мәсчидләрдә «Молла Нәсрәддин» э лә'нәтләр јағдырыр, ону охујанлары кафир адландырырдылар.

«Сабир «Молла Нәсрәддин» журналыны аланда ах-шам гаранлығы әтрафы бүрүмушдү. О, евә қәлдикдә, нәдәнсә, ушагларын јатмасыны көзләди. Һамы јатдыгдан соңра лампанын ишығыны артырыб, журналы диггәтлә охумаға башлады.

Сабирин бөјүк гызы Сәриjjә атасынын мәшгүл олду-ғынуну көрдүсә дә, мане олмады, елә билди ки, атасы һәмишәки кими јенә ше'р јазыр. О, белә һалларда шаир атасына мане олмамағы адәт етдијиндән јыхылыб јатды.

«Молла Нәсрәддин» журналынын мә'налы фелегон-лары, мараглы шәкилләри, дилиндәки садәлик Сабири чох дүшүндүрүрдү. Орадакы ше'рләр ону даһа чох марагландырырды. Аңчаг шаир бу зәиф ше'рләри о мараглы журнала лајиг билмирди. Беләликлә, икинчи нөмрәсини алдыгдан соңра:

Милләт нечә тараҷ олур-олсун, нә ишим вар?
Дүшмәнләре мәһтач олур-олсун, нә ишим вар?

мисралары илә башланан сатирик ше'рини қизли имза илә журнала көндәрди.

Бу ше'р редаксијаја чатанда журналын дөрдүнчү нөмрәси назырланышды. Чәлил Мәммәдгулузадә им-

засыз жазылан бу әсэри охудугда чох хошуна кәлди жону кәтирән ушагдан ше'р мүәллифинин ким олдуғун сорушмадығына тәессүф етди. «Ејби јох, чап едәрик», — дејиб һазырланан 4-чү нөмрәдә өзүнүн, «Нијә мәни де јүрсүнүз» адлы фелjetонунун ахырында ше'рә жер верди.

Беләликлә, Сабир өз инкишафында чох мүһум рол ој најан «Молла Нәсрәddин» журналы илә бағланыб ардычыл сурәтдә она јазмаға башлады.

Бир мүддәт соңра исә шаирин јени сатирасы «Hop-hop» имzasы илә журналда нәшр олунду.

ЈЕНИ ШЕ'РЛӘР

«Hop-hop»ун ше'рләри аз бир заманда һамынын на зәрини чәлб етди. Савадлы, савадсыз һәр кәс бу ше'рләри, истәр-истәмәз, әзбәрләјирди. Миниллик ше'rimizи тарихинде аз бир заманда бу гәдәр сүр'этлә јајылан жәзбәрләнән шаир олмамышды. Рұнаниләр, тачирләр жә бүтүн көһнә фикирли адамлар исә бунларын мүәллифин ахтарыр, онунла һесаблашмаг истәјирдиләр. Мәсчидләрдә, тәкјәләрдә моллалар «Молла Нәсрәddин» журналынан данышыр, онун халг арасында јајылмасына һәр чүваситә илә мане олурдулар.

Шамахыда исә вәзијjәт даһа да ағырды. Мәшәдилярин, начыларын сөһбәти бу мәсәлә әтрафында иди. Бир бириңе раст кәләнләр бу мәзмунда сөһбәт едириләр:

- Нә хәбәр вар, Мәшәди?
- Сағлығын!
- Аз-choх да јенә?
- Гәзет алмыш һачы Әһмәд дә...

- Ба! Оғлан, иәмән?
- Сән өзүң көрдүн аланда?
- Белә нәгл еjlәdиләр...
- Дәхи ким галды, худаја, бу вилајәтдә мәнә?!
- Бу исә пәс о ләинин¹ дә иши гуллабыдыр².
- Дини, иманы даныб, јолдан азыбыр, бабыдыр...
- Женә бир башга хәбәр вармы?
- Бизим гоншу Қәrim...
- А... А... А...
- Бәли, һә... һә...
- О нә гајрыб, де көрүм?
- «Молла Нәсрәddин» алыб, һәм өзү, һәм оғлу охур.
- Ел бүтүн кафир имиш өлкәдә, јохмуш хәбәрим.
- Бу исә пәс о ләинин дә иши гуллабыдыр,
- Дини, иманы даныб, јолдан азыбыр, бабыдыр.

Шамахынын бу кими көһнә фикирли адамларының жашы таныјан Сабир мәтбуатдакы ше'рләриндә еһтијат үчүн адыны кизләтмәjә чалышырды. О, «Молла Нәсрәddин»ә дә көндәрдији ше'рләри имzasыз жазырды. Бу барәдә журналын редактору Чәлил Мәммәдгулузадә өз хатиратында жазырды: «Сабирин бириңи мәктубуну бир ушаг кәтириб бизэ вермиш, дәрһал гајтымышды. О, мәктуб чап олунандан соңа икинчи мәктубу женә һәмин ушаг кәтирмишди. Мәктублар нәзэр-диггәти чәлб етдијиндән, бу дәфә онларын ким тәрәфиндән жазылдығыны билмәји гәрара алдыг. Буна көрә дә женә һәмин ушаг үчүнчү мәктубу вериб гајыданда ону изләдик вә шамахылы Мәшәди Һәбиб Зејналовун халчачы дүканына кирдијини көрдүк. Мәшәди Һәбиб дә бизи таныдығы үчүн Сабир тәрәфиндән жазылдығыны сөjlәди. Сабирә «hip-hop» имzasыны мән гојдум».

¹ Ләин—алчаг.

² Гуллаb—сахтакар.

Сабир тез-тез имзаларыны дәжишәрәк, сатирапшы мүэллифи кими өзүнү нә гәдәр кизләтсә дә, бу әсәрләр шыңынан оналарын Сабирә аид олдуғуну мүәjjәнләш-дирмәк чәтиң дејилди. Бу илләрдә о, демәк олар ки «Молла Нәсрәddин»ин әксәр нөмрәләринә ше'р жазырды. Шамахы мө'минләри бу ше'рләрин алтында Сабир имза-сыны көрмүрдүләрсә дә, јенә мүэллифини тә'жин едири-ләр.

Бир күн «Зэнбур» журналынын почт гутусунда охучу-лар «Рәһим гыл, Сабир» адлы бир бейтә раст қәлирләр Ким тәрәфиндән исә жазылмыш бу ше'ри дә көһнәпәрәс шамахылылар Сабириң әсәри һесаб едиб, ону инчитмәй башлајырлар. Белә һадисәләр Сабири өз имзаларыны тез-тез дәжишдирмәjә мәчбүр едири.

О заманлар «Бәһлүл» адлы бир сатирик журнал чы-хырды. Бу журналын редаксијасына көндәрди бир мәк-тубда Сабир, өз адынын кизли сахланылмасыны бәрәк бәрк тапшырааг жазмышды ки, сизә милли һәјатымызы даир ше'рләр жазарам. Анчаг ше'рләри имзасыз бурахма-лысыныз. Көндәрдијим мәктубларда мәним имзам ой мајачагдыр. Имза өвәзинә сизин почт нөмрәнизи «248 жазачағам.

Беләликлә, Сабириң јени ше'рләри һәм Бакы, һәм дү-Тифлис мәтбуатында чап олунурду. Бакы фәһләләри бу ше'рләри севә-севә охујурдулар.

ОЈАНАН ШӘРГИН ИНГИЛАБЧЫ ШАИРИ

Бир маj күнү иди. Балаханы фәһләләри бөjүк бир дү-зәнкаһа топланышылар. Бир нечә күн әvvәл чап олу-муш вәрәгәләр тәшвигатчылар тәрәфиндән фәһләләр чатдырылышды.

О вәрәгәдә јазылмышды ки, бүтүн дүнја фәһләләри-
нин һәмрәјлик бајрамы олан Бир Мај қәлир! Бу күн дүн-
ја фәһләләринин бир јерә топлашараг өз гүввәләрини
нұмаишиш етдириккләри бир құндүр. Күчәләрә чыхын, ѡл-
дашлар! Гардаш гардашла бирләшсін. Ал бајраг алтына
топланыб дејин: «Бүтүн дүнја фүгәраи-касибәси, бир-
ләшин!»

Вәрәгәниң ахырында јазылмышды: «Русија Сосиал
Демократ Фәһлә Партијасының Бакы Комитәси».

Һәмин вәрәгәни охујан Балаханы фәһләләри Бир Мај
нұмаишишинә топланышылар. Топланыша Серго Орчо-
никидзе ѡлдаш рәhbәрлик едирди. Онун аловлу сөзләри
курултулу алғышларла гарышланды.

Топланыша кәләнләрдән бир фәһлә Сабирин бир ше-
рини әзбәрдән дејиб әлләрини һаваја галдырыды:

Бу чәрхи-фәләк тәрсінә дөвран едир инди,
Фәһлә дә өзүн дахили-инсан едир инди.

— Лап үрәјимиздән јазыб,—дејән фәһләләр, бу мис-
раларын мүәллифини танымасалар да, онларын дәрдинә
галан бир сәнәткары алғышладылар. Онлар билдиләр ки,
фәһләләрин тәрәфини сахлајан, онларын үрәкләриндән
кечәни хәбәр верән белә Азәрбајҹан шаирләри дә вар-
дыр.

Иртичаның ән ағыр дөврү иди. 1905-чи ил ингилабы
јатырылмышды. Чар һөкүмәти вердији «күзәштләри»
кери алырды. Һекумәт әлејнинә чалышан адамлар һәбс
едилир, сүркүнә көндәрилир вә өлдүрүлүрдү. Дөвләт
думасыны алғышлајыб, ондан үмидләр көзләјән шаирләр
арзууларынын боша чыхдығыны көрүб бәдбинләширди-
ләр. Бу заман Сабир вахты илә думаја алданан адамла-
ра мүрачиәт едәрәк јазырды:

Сән демәдинми, думада рәф олур еңтијачымыз?
Мән демәдимми, сох јемә, тез позулар мәзачымыз!¹²

¹ Мәзач—сәххәт.

Гара булудлар ојнашыр, инди нәдир әлачымыз?
Чулғалајыр бизи думан, мән дејән олду, олмады?

Бу кими ше'рләрдән соңра Сабири һөкүмәт даирәһи риндә дә изләмәјә башладылар. Тәкчә Сабириң ше'рләр дејил, журналын дикәр язылары вә карикатураналары да полиси чох нараһат едири. Дәфәләрлә Чәлил Мәммәт гулузадәни полис идарәсінә чағырыб сорғу-суала чышиштырса дә о, вәзијјәтдән бир нөв чыхмышды Кет-кедә «Молла Нәсрәддин» журналы даһа узаглар яңылырды. Шәргин бүтүн өлкәләриндә онун охучулар варды. Онлар Сабириң ше'рләрини әзбәрләјир, бә'зиләр дә она нәзириләр язырды.

1905-чи ил рус ингилабынын аловлары илдышын сүрети илә дүнjaја яңылырды. Шәрг өлкәләрини әзән шаштар, султанлар, мүстәбидләр дахилдә аловланан ингиләбы ятырмаға чалышырдылар. Сабир исә Русија торышында яшајан халгларын чар тәрәфиндән алдадылдыны Шәрг өлкәләринә билдирирәк язырды:

Бир вәгтдә бизләр дә олуб хүррәмү¹ хәндән²
Сандыг ки, верирләр бизә һүррийјәти-вичдан³

О, көстәрирди ки, белә «вичдан азадлығы» һаки синифләрин ағалығыны мәһкәмләтмәк үчүн халгын жүзүнә чәкилән пәрдәдир. Мәһз буна керә дә шаир Русија дақы һадисәләрдән нәтичә чыхарараг османлылар хитабен язырды:

Әввәлчә верирләр сизә һүррийјәти-әфкар⁴,
Јә'ни, данышыб фикринизи еjlәјин изһар;
Вәгта ки, данышдыз, вүзәраб⁵ олду хәбәрдар,

¹ Хүррәм—шад.

² Хәндән—күләр.

³ Һүррийјәти-вичдан—вичдан азадлығы.

⁴ Һүррийјәти-әфкар—фикар азадлығы.

⁵ Вүзәраб—вәзиirlәr.

Мүтләг көрәчәкләр ки, чибишданә зәрәр вар,
һәр фәнн илә олса говачаглар сизи начар.
Чүнки бу јығынчагда олур нағыныз инкар.
Жаҳшы буду топланмајын, аллаһы севәрсиз!
Иранлы кими јатмајын, аллаһы севәрсиз!

Сабирин бу кими ше'рләри Азәрбајчанда олдуғу кими
Иран вә Түркијә ингилабчылары тәрәфиндән дә алгыш-
ланырды.

Бир күн Иран ингилабчылары мүһүм бир мәсәләни
мұзакирә едириләр. Ичласын ширин јериндә ичәри ки-
рән бир нәфәр сәдрин ичазәси илә «Молла Нәсрәддин»
журналында Сабирин чап олунмуш жени бир ше'рини ич-
ласдақылара охумаға башлады:

Афәрин Тәбризијан, етдиң әчәб әһдә вәфа!
Досту дүшмән әл чалыб еjlәр сизә сәд мәрһәба!
Чох жаша, дәвләтли Сәттархан әфондим, чох жаша!
Чүн бу хидмәтләр бүтүн исламәдир, иксанәдир...
Афәриним һүммәти-валеји-Сәттарханәдир.

Ше'р ичласдақыларын алгышына сәбәб олду. Иран
ингилабынын башчысы Сәттархан ајаға галхараг бу ше'-
рин мүәллифини алгышлады вә Иран зәһмәткешләринә
онун нә гәдәр бөйүк көмәк етдијини деди.

Сабир, Иран вә Түркијә ингилабларыны бир ан белә
јадындан чыхармырды. Санки вахтилә чар һәкумети
әлејнинә аз ше'р јаздығындан һејфиләнмиш кими, сә-
синаи даһа да учалдыр, шаһы султана, султаны да шаһа
гатырды.

Иранда Мәммәдәли шаһ истибдадыны мудафиә едән
харичиләр дә Сабирин тәнгидинә мә'руз галырдылар. Бө-
յүк шаир көрүрдү ки, Иран халглары тәкчә јерли ағалар
тәрәфиндән дејил, харичиләр тәрәфиндән дә истиスマр
олунурлар. Бу икнагат истиスマр онлары диләнчи вәзијјә-
тинә салыр. Бу һал исә сәбир касасы долмуш халгы е'ти-
раз етмәjә, мүбәризә бајрағыны галдырмага мәчбур

едирди. Шаир Ирандакы һадисәләри, орадакы ингилаби һадисәләри диггәглә изләјир, мүһүм мәсәләләрә аид ше'рләр јазырды.

Бир күн чидди һүчума кечән ингилабчылар, Мәммәд әли шаһын сарајына доғру ирәлиләди заман шаһ горхусундан Ирандакы рус сәфәрәтханасына гачыш вә орада кизләнмишди. Демәк, өз чаныны горумаг үчүн өчар һекумәтиң сығынышды. Бу һадисә Сабириң мәшхүр бир ше'ринин јаранмасына сәбәб олмушду. Һәм ше'рин бир јериндә дејилирди:

Жансын иранлыларын архасы јанды чијәрим.
О јетим Мәмдәлидән вар јенә бир пис хәберим,
Белә дерләр ки, гачыб тәхти гојуб, тачи-сәрим,
Сығыныб консула хаганлары иранлыларын,
Дәрһәгигәт пис имиш ганлары иранлыларын.

Кетдикчә Сабириң ше'рләти артыр, онун гылынч киити олан сатиralары милјонларын мәһәббәтини газнырды. Гоншу өлкәләрдән белә онун ше'рләринә нәзирләр јазырдылар.

Артыг Шамахы моллалары бу ше'рләрин мүәллифи танымышды. Һәр һансы имза илә олурса-олсун бу ше'ләрдәки ингилаби пафос, хәлгилик, рәванлыг вә садәл өз мүәллифини танытдырырды. Одур ки, руһаниләр Сибири сусдурмаг үчүн јени јоллар ахтарырдылар. Бунларын һүчумуна гаршы шаир даһа чидди ше'рләр јазыдин вә дин хадимләрини ифша едәрәк дејирди:

Алданмарам ки, доғрудур ајинин еј әму!
Қәссин мәни һәгиги исә динин, еј әму.
Иманына гәсәмлә¹ чапырсан чәмаәтчى,
Гулдурчулуг түфәнкимидир динин, еј әму².

Дини гулдурчулуг түфәнки,- динчиләри гулдур а-

¹ Гәсәм—анд.

ландыран шаир өз дөврүнүн һакимләри вә varлыларына
гаршы да ачыг вә кәсскин ше'рләр јазырды:

Дөвләтлијә јалтагланмаг билмәрәм.
Гәмли икән жалан јерә құлмәрәм.
Приставын чәкмәсини силмәрәм,
Нәрмәтими көзләрәм, эксилемәрәм.

Сабир сәсини јүксәлтикчә, онун дүшмәнләри дә ар-
тырды. Моллалар, тачирләр, бәјләр, чиновникләр, се-
ңидләр—бир сөзлә халгын дүшмәни олан бүтүн гара гү-
вәләрин һамысы Сабирин дүшмәнләри идиләр.

ӨЛҮМ ГОРХУСУ

Сабир имzasыз јазылмыш һәдә мәктублары алмаға
оашламышды. Бу мәктубларда ону динсиз, аллаһызыз, һө-
күмәтин дүшмәни адландырырдылар. Мәктубларын би-
ниндә жалныз шәкил чәкмишдиләр. Бу шәкил бир гәбир-
идән ибарәтди. Гәбрин јанында бир нәфәр әлиндә гәләм
нә исә јазыр, гәләмин о бири учу исә гәбри дәринләшди-
рирди. Бунунла мәктуб саһиби демәк истәјирди ки, сән
гәләминлә, јәни јаздығын ше'рләринлә өзүнә гәбир га-
зырсан.

Сабир бу һәдә мәктубларындан горхмур, онлары ја-
зан дүшмәнләрә кәсскин сатиралар илә белә чаваб ве-
рирди:

Сахта бир хәтти-хам!¹ илә мәнә қағыз јазыб,
Ей мәни тәһдид едән мин дүрлү тә'кидат² илә!

¹ Хәтти-хам—савадсыз хәтт.

² Тә'кидат—тә'кидләр.

Бојлә: «Хортдан кәлди, дур гач!» сөзләрин кет
тифлә де,
Затыны Сабир таныркән горхмаз өвһамат илә!

Сабирә алгыш мәктублары да кәлирди. Ону танып фәhlәләр, кәндилләр, молланәсрәддинчиләр ингилаб халг шаирини үрәкдән тәбrik едир, она чансағлығы, радычылығы мувәффәгијәтләри арзулајырдылар.

«Молла Нәсрәддин» журналы редаксијасына кәл охучу мәктублары да олурду. Бунларын бә'зисини Чәл Мәммәдгулузадә Сабирә көндәрирди.

Архасыны халга сөjkәjәn шаир бир овуч түфејли һүчумундан, hәdәsinдәn бир о гәдәр дә hәjәчана ки мирди. Анчаг дүшмәnlәr онун аиләсини инчитмәjә ба лајанда, дәzә билмирди. О, hансы јол илә олурса-олс Шамахыдан кетмәk истәjирди.

Фәhlәlәrdәn кәlәn мәктублар Сабири даha чох виндирирди. Онлар өз шаирләrinи kөrmәk vә она hөry etmәk истәjiridlәr. Одур ки, Сабир az бир maашla olса Bakыda mүәllimlik etmәjә chalышырды.

Анчаг ону mүәllimlijә gojardыlarмы?

Сабир hәmniшә өzүn бу суалы верир vә belә bir i тичәjә kәliрdi ki, o biliyini artyrmalы, досту Абб Сәhәtin dediji kimi rусчаны өjrәnmәlidir.

Joxsуллуг, дүшмәnlәrin һүчумлары Сабири ruhд salmadы. O, mүәllimlijә hазыrlashdy. Анчаг ону аса lygla Bakыda mүәllimlijә gәbul etmәidlәr.

Элачсыз галан шаир өvvәlchә Шамахыда bir nәfәri kәmәji ilә mәktәb ачыb adыny da «Mәktәbi-ummid» go du. Molлалар bu mәktәbi kafirләr jeri адландыраш uшагларын ora kетmәlәrinә mane oldулар. Bir мүddә sonra Шамахынын gara гүvvәlәri elә tәdbirlәr kөryләr ki, нәтичәdә өз истәdикләrinә чатыb mәktәbi dә fытдылар.

Сабир мүсәлман мәktәblәrinin инспектору вәзиf

синдә чалышан һәмјерлиси јазычы Султан Мәчид Гәни-
задәјә белә бир мәктуб јазды: «Эввәла, Шамахының һалы
сиззә мә’лумдур. Билирсиниз ки, бура мәним кимиләр үчүн
фәлакәт зинданыдыр. Одур ки, кетдикчә мәишәтим пис-
тәшир... Шөвгүм вә мәһәббәтим елм вә маарифәдир. Одур
ки, беш ај олар ки, алвердән әл чәкиб дәрс үсулу илә
мәшғул олурام. Лазым олан билиji дә өjrәнмишәм. Мә-
іә бир иш дүзәлтмәнизи рича еди्रәм».

Бу дөврдә Сабирин рус дилини чиддијјәтлә өjrәнмәси
ә мараглыдыр. Јашының гырх беши кечмәсина бахмаја-
раг, о, русча охујуб јазмаг үчүн мүнтәзәм сурәтдә чалы-
нырыды. Эввәлләр Пушкин, Крылов, Некрасов һаггында
Сәһһәтиң сәһбәтләрини динләјиркән, онларын әсәр-
ләрини тәрчүмә етмәји өз достундан хәниш едән. Крыло-
ун тә’сири илә «Гарға вә түлкү» кими тәмсилләр јазан
Сабир инди һәмин шаирләрин әсәрләрини өзу орижинал-
лан охумаг истәјирди.

Рус дили вә әлифбасыны өjrәнәркән шаир һәр кичик
түвәфәгијјәтини бөјүк севинчлә гејд едир, билийини дә-
инләшdirмәјә чалышырды. Бу нөгтеји-нәзәрдән ашағы-
да мәктуб мараглыдыр: «...Русча гәләмә алымыш ја-
сылары лајигинчә охуја билмирәмсә дә, чап олунан ки-
аблары бир әндазәјә гәдәр охујурам. Вахт мұсаидә
дәрс... кафи дәрәчәдә русча јазмага, охумаға вә јахши
данышмаға мұвәффәг олачагам».

С. М. Гәнизадәјә қөндәрнлән бу мәктуб көстәрир ки,
Сабир Бакыја кәлмәк үчүн чох чалышырмыш.

С. М. Гәнизадә Сабирә бир мәктуб јазыб қөндәрди ки,
әләлилк тездир, бир аз да һазырлашы!

Шаир севинә-севинә алдығы мәктубу охујуб чох дү-
шүнду. Көрәсән нә үчүн адамын һалыны нәзәрә алмыр-
шар? Мәним билијим ушаглара дил өjrәтмәјә чатмазмы?
Мән Азәрбајҹан вә фарс дилләрини, әдәбијјаты билми-

рәмми? Бәлкә онлар мәним ше'рләrimдән горхуја дүшләр, бәлкә она көрә мәнә дәрс вермәк истәмиirlәр? Йох!.. Мән гәләмими јерә гојмајағам. Низамиләр, зулиләр, Нәсимиләр белә чәтиилекләрә дәzmәмишләри Аббас Сәһһәт бөյүк рус шаирләринин суркүнләрдә, һәханаларда галдыгларыны дәфәләрлә мәнә демәмиш Гој мәни дә сүркүн етсиnlәр, мән јазачағам вә дүшмәбаш әјмәjәчәjәм! Мән көрдүjүм һәгигәтләрә көз јума бәмәрәм.

Мән белә әсрары¹ гана билмирәм.
Ганмаз олуб да дајана билмирәм.
Неjlәmәli, көз көрүр, ағlyм кәсири,
Мән күnәши кеjдә дана билмирәм.
Шиддәти-сеjлан² илә баран³ төкүр,
Бир кома юх, далдалана билмирәм.

Сабирин вәзиijәти кетдикчә ағырлашырды. Шамада галмаг, ишкәnчәләрә, тәһгир вә тәhдидләрә дезартыг мүмкүн деjилди. Одур ки, о, мәктубу мәктуб да, сынча јазыр, вәзиijәtinә бир әнчам чәkmәk истәjи⁴. Мәктубларын бириндә Сабир өз һәjатыны белә тәc, өdirdi: «Кечән ил өз һәmвәtәnlәrimә хидмәт етмәjә, сәj етдим. Лакин бу хидмәtlәrә гарши онлардан мәфат әвәzinә алдыгым чәзалара да чох ағладым. Дтагәtim, сәбрим баша кәлибdir. Зинданда әsir олму⁵. Бириси силлә илә үзүмә вурур, мәhәbbәtlә o бири тәfә jөnәldikdә jумруғуну башыма золлаjыр. Онда, дәндәриб башгасына јанашдыгда дәшүмдәn итәlә ағзыма вурур, она дал чевирәндә дикәри далымдан рур, ағзы үстә јыхылырам. Һалым фәна, күзараным һәгемли фачиә мәnзиләsinдәdir. Бир даha Шамахыда маға таб-тәваным галмаjыбыр».

¹ Ә с р а р—сирләр.

² С е j л а н—сellәr.

³ Б а р а н—јағыш.

Шаирин мәктубуна С. М. Гәнисадә белә бир чаваб зды: «Назырлашын, август айында имтаһан верәчәксыз».

Сабир бу чавабы аланды чох севинди, чәкдији бүтүн тинликләри санки бир анлыға унутду.

Нәһајәт, август айы кәлиб чатды. Шаир досту Аббас һәттәлә вә аиләси илә көрүшүб јола дүшдү. Сабир ону чә имтаһан едәчәкләрини билмири. Шаирә елә кәлирки, бөյүк сәнәткарларының әсәрләриндән, Азәрбајҹан динин ганунларындан вә дәрс үсулларындан чох чидди рушачаглар. Анчаг имтаһан белә олмады. Она шәриәтә, әрс дилинә даир суаллар верилди. Сабир һеч көзләмәји бу асан суаллара чох јахшы чаваб верди. Чүнки Балаханада охудуғу дөрд ил әрзинде шәриәти јахшы рәнишиди. Ушаглыг дөврүндән јадында галанлары оринчи дәфә иди ки, тәкраб едиреди.

Имтаһан чох чәкмәди. Һәјатда көрдүјү вә сатирава инда тәнгид етдији адамлардан бә'зиләрини бу комиссияда көрән шаир истәр-истәмәз хәјала далмышды. Сано, даһа һеч бир суал көзләмири. Ширин хәјалдан ту комиссијадакы ахундун сәси аյырды:

— Сиз азадсыныз, дәһлиздә көзләјин.

Сабир дәһлиздә чох көзләмәди. Бир аздан соңра она Балаханы мәктәбинә мүәллим тә'јин едилдијини бәр вердиләр. Шаир көрүшүб айрылды. Мәктәб мүдүрлүкә бу гәрары билдирмәк үчүн Балаханыја кетди.

Балаханы мәктәбиндә сакитлик иди. Мүдир вә бә'зи шчиләрдән башга кимсә јох иди. Сабир мүдир отағына тәрәф-орин адамына охшамајан һәмин шәхс она верилән са-ма гаршы башыны галдырмадан чаваб верди. Сабир мәгсәдлә кәлдијини, имтаһан вердијини дедикдә бу адам, ону бир дә јохлајырмыш кими сорушду:

— Османлы әдәбијатыны мұталиә әдијорсунузму?

— Бәли, чәнаб охујурам,—дејә Сабир ҹаваб верд
Сабириң бу сөзләриндәки кинајәли аһәнки һисс едә
о иккичи суалы верәркән шаириң көзләринә баҳды:
— Һанкы сималары таныјорсунуз?

Сабир Намик Камалла Тоғиг Фикрәти дана чох
дијини билдирикдә:

— Бәс Эһмәд Қамалы танымыјорсунузму?—дејә
кејимли шәхс гымышды.

Сабир бу суалдан, гаршысында дуранын ким олд
ну билди. Зәнирән чидди, лакин инчә бир истеһза
деди:

— «Фүјузат» мәчмүәси сәһифәләриндә онун јазды
рыны охумајан азәрбајҹанлы тапылармы? О, Азәрбај
дилинин јохлуғундан аз јазмамышдыр...

Бу дәфә Сабириң ҹавабындакы инчә кинајәни ду
јан һәмсөһбәти анчаг иришә-иришә бу сөзләри деди

— Һәмин Эһмәд Қамал беним.

Сабир, мәгаләләринә, шे’рләrinә нифрәт бәсла
бу адамы мә’налы баҳышларла сүздү. Она нә исә де
истәркән, ичәри дахил олан ики шәхси көрдүкдә сөз
сахлады вә мүдирлә көрүшүб чыхды. Мәктәб мүд
Эһмәд Қамал:

— Сабандан дәрсә келинiz,—деди.

ДОСТЛАР ВӘ ДУШМӘНЛӘР

Сабир «Нәшри-маариф» чәмијјәтинин Балаханы
тәбиндә күндүзләр фарс дили дәрси дејир, ахшамлар
савад өјрәнмәк истәјән фәһләләрә көмәк едир, онлар
пул алмырды.

Фәhlәlәr онун хатирини чох истәјирдиләр. Он ики-он үерд саатлыг ағыр ишдән сонра Сабириң мараглы дәрсү ә hәrdәnbiр өзүнәмәхсүс олан күлмәли сәһбәтләри он-арын изтирабларыны унутдуурду. Фәhlәlәr бу мүәл-имин әввәлләр шаир Сабир олдуғуну билмирдиләр. Ону адәчә Мирзә Эләкбәр ҹағырырдылар. Онлар бу имзаја жетбуат сәһифәләриндә раст кәлмәмишдиләр.

Бир күн фәhlәlәrдән бири Сабирә белә бир суал ерди:

— Мирзә! «hоп-hоп» бизим Балаханыны һарадан та-
ыжыр? Бах, һаггымызды ше'р јазмышдыр.

Фәhlә севинчәк голтуг чибиндән чыхардығы «Молла Іэрәddин» журналыны шаирә көстәрди. Элбәttә, орада ал олунан ше'р Балаханыдақы фәhlәlәrin дејил, үму-ән фәhlәlәrin hәjатындан иди. Лакин бөյүк сәнәтка-
ын әсәrlәrinдә о гәдәр гүввәтли бир үмумиләшdirмә-
әр иди ки, hәр кәс өз hәjатыны онларда чох айын кө-
урdu.

Сабир фәhlәnin суалыны чавабсыз гојмады вә деди
и, «hоп-hоп» бүтүн фәhlәlәrin, фүгәраji-касибәnnin
әнаfejinini күдән, онларын hәjатындан јазан бир шаир-
ип.

Лакин фәhlәlәr илә шаир арасындакы бу вәзијjәт
зүн сүрмәди. Фәhlәlәr Сабири тезликлә таныдылар.
абир исә фәhlәlәrin hәjаты, иши, күзәраны, мубаризә-
и илә даһа яхындан марагланмаға башлады.

Бир күн Балаханыда чаван фәhlәlәr Сабир тәрәfinн-
ын «Нәсими-Шимал» гәzетиндән тәрчүмә едилмиш
Залача сәhnә»ни тамашаја гојмушдулар. Сабир дә та-
ашачылар ичәрисиндә иди. Эрбаб ролуну ојнајан:

— Вур, вур ки, кәтиrmәjibdir арпа!—дејә әlini өлч-
үкдә:

— Инсан дөзәмәз бу шарпа-шарпа,—дејән фәhlәni
әүкмүш көzlәri илә сәhnәjә тамаша едән полисә тәрәf

узатды. Һамы дөнүб полисә баҳды. Өзүнү пис һиссә полис јериндән галхыб јығынчағы дағытмаг истәдисе, фәһләләрин мұғавимәтинә раст кәлиб бир шеј едә ғәмди.

Өз ше'рләринин бу гәдәр чанлы тә'сирини көрән бир, фәһлә һәјатына, Бакы һадисәләринә аид јени-ј әсәрләр јазмаг үчүн илһама қәлирди. Пролетар Баки халг шаириның жарадычылығында јени кејфијәтләр жәдир, әсәрләринде пролетар идеолокијасы мотивләр даһа да күчләндирди.

Күнләр күнләри тә'гиб едир, Сабириң өзөнчлөләр кими јени дүшмәнләринин дә сајы артырды.

Бу күн мәсчид һәјәтиң топлананларын сајы һәм киндән ики дәфә артыгды. Бунун сәбәби моллала точуларын бир нечә күндей бәри Сабириң мәтбүчихан јени ше'рләриндән тәшвишә дүшмәләри иди. Ени билирди ки, молла бу күн шаирдән данышыб. گәти мүнү верәчәкдир. Топлашанлар жалныз Сабириң мәнләри дејилди. Онларын арасында достлар даһа иди. Өмрүндә мәсчида кәлмәјән вә аз-аз кәлән адам да бурада иди. Чамаат арасындан мухтәлиф сөзләр өзлирди:

— Тапмаг лазымдыр!

— Мәнә дә гочу Нәчәфгулу дејәрләр. Онун анасы ағлатмасам бу папаг мәнә һарам олсун!

— Чаным, биздән дә әл чәкмир. Ағаны, бәжи биләм далајыбыр.

— Дағрудан да јаман дејиб һа..

— Эши, киши дүз жазыб да...

Бу сөһбәтләри Сабир дә ешидирди. О, ишин иштесиндән горхмурду, билирди ки, фәһләләрдән вә маңынан

мүдири Әһмәд Камалдан башга бураларда һәмин ше'р-
иәрин мүәллифинин Сабир олдуғуну билән јохдур. Одур-
ки, диндар вә авам чамаатын индијәдәк көрүлмәмиш бу-
иәжәчанына шаир бир вәтәндаш кими тәэссүф едирди.

Чамаат мәсчикдә јығыланда Сабир белә дүшүнүрдү:
Бу да Бакы! Яғышдан чыхыб јағмура дүшдүм» буна
ејәрләр. Бунлар шамахылылардан һеч дә кери галмаз-
ар. Ејби јохдур, әлбәт һәгигәти ахтаран да тапылар».

— Мұсәлман гардашлар!—дејә чыр сәслә нитгә баш-
ајан молла, Сабири фикриндән аյырды,—һәмишә о ка-
ирләрин журналында јазан мәл'үн инди дә әлини бизим
иннимизә атмышдыр. Гочулара, бәjlәрә, ә'лаһәэрәтә са-
ашдығы бәс дејил, инди дә мәним шәклими чәкмишdir.
На алданмајын, о динсизи тапын, даша басын! Еј алла-
ын мә'мин бәндәләри! Жан-јөрәнизә бахын! Бәлкә о дин-
из сизин ичәриниздәдир, бәлкә пәнчәрәдән бизә гулаг
сыр. Іохса Бакы моллаларынын ишләрини бәс о һара-
ан белә јербәјер билир?

Молла данышдыгча Сабир јени бир ше'р әтрафында
ницирләшириди.

Чамаат дағылдыгдан соңра о да мәнзилинә қәлди,
әләми алыб бу ше'ри јазды:

Диндирир әср бизи, динмәјирик.
Ачылан топлара диксинмәјирик
Әчинәби сејрә балонларла чыхыр,
Биз һәлә автомобил минмәјирик.
Гүң кими көждә учур јердәкіләр,
Бизи көмдү јерә минбәрдәкіләр.

Ахшам гаранлығы јеничә чекмушду. Фәһләләрлә кө-
иүшүб айрылан Мәшәдібәј Әзизбәјов онлара:

— Бәлкә бу ахшам мән дә дәрснинзә қәлдим. Дејир-
иәр мүәллиминиз чох хошсөһбәт адамдыр,—дедикдә,
фәһләләрдән бири:

— Жолдаш Әзизбәјов, бу күн үч күндүр ки, дәрс^а түруг. О әфәнди онун дәрс демәсинә даһа разы деј^а дејә шикајэтләнди.

Әзизбәјов әфәндинин Әһмәд Қамал олдуғуну б^иди. Фәһләләрә бир сөз демәјиб бир ан дүшүндүкдән^и ра:

— Жахшы, данышарыг,—дејиб онлардан узаглаш

Әһмәд Қамал түркијәли иди. Орада дүzsуз шे'р^ини чап етмәдикләри үчүн ачыг еди Бакыја қәлмә^и Бакы буржуа мүһити онун үчүн пис кечмириди. Эвва «Фүјузат», «Жени Фүјузат» журналларында, сонralа^и Балаханы мәктәбиндә ишләјир, пантуркизм яјан^и ләр, мәгаләләр жазыб чап етдирирди. Онун мүдир ол мәктәбә Сабир кәләр-кәлмәз Әһмәд Қамал бурнуу^и ламышды. Чүнки Сабир онун күман етдиши кими чымышды. Она елә қәлирди ки, Сабир ушаглара осмадилини өјрәдәчәк вә онун дедикләринә гејди-шә^и әмәл едәчәкдир. Анчаг Сабир она әһәмијјәт вермир, (ла мүбаһисе еди, жанлыш фикирләрини, Азәрбајчан^и бијжаты вә дилинә жанлыш мұнасибәтини тәнгид еди

Бу надисәдән сонра Әһмәд Қамал Сабирин фәһл^и арасында иш апардығыны, «савадсыз» олдуғуну, дәр^и жә билмәдијини, халг ичәрисинде һөрмәти олмады^и инспектора хәбәр вериб, мәктәбә қәлмәсими хәни^и мишиди. Сабир исә мүдирә сојугганлы жанашыр, күндү^и дәрсими дејир, ахшамлар исә жени-жени ше'рләр жаз^и заман Бакыда нәшр олунан «Күнәш» гәзетинде ча^и дирирди. Бу гәзетдә шайрин «Тазијанә» (гамчы)^и лығы алтында чохлу сатирик ше'ри чап олунмушду^и

Бир күн мәктәбин габағында бир фајтон дај^и Алчагбојлу, олдугча көк бир адам фајтондан дүш^и синфә дахил олдугда Сабир дәрсингә ара вериб аяға^и ды. Һәлә Шамахыда икән таныдығы бу шәхс, рус^и мәктәбләринин инспектору жазычы Султан Мәчиid^и

дэ иди. Дэрсдэн сонра өсил мэтлэбэ кечмәмиш о, бириин кефини хәбәр алдыгда, шаир сакит вә тәвазөр бир тәрзә Әһмәд Қамалын үзүнә баҳды вә нечә ил вәл јаздығы ше'рин ашағыдақы парчасыны деди:

Сејли-тә'н¹ еjlә тәмәввүчлә² алыб дөврү бәрим³—
Бәнзәрәм бир гочаман даға ки, дәрјада дуар!

Бу ше'ри «Тәзә һәјат» гәзетиндә охујан Әһмәд Қамал, бириин исте'дадына инди инанырмыш кими тәәччүб вә jrәтлә баҳырды.

Инспектор:

— Бәли, бәли, айдын олду!—дејә чиб дәфтәрини чырыб нә исә јазмаг истәркән, Мәшәдибәj Әзизбәјов ичәкирди. Инспектор:

— Паш, хош көрдүк Мәшәдибәj, сән hara, бура hara?— жә онунла көрүшду.

Сабир Мәшәдибәјин адыны фәhlәләрдән ешиитмишди. О, бу хошсифәт адамын мә'налы баҳышларына нәзәр лdyгда Әзизбәјов вәзиijәтини дәжишди вә инспекторун ршысындакы стулда отурду.

— Билирсиз ки,—деди,—савадсыз фәhlәләрлә ишмәк нә гәдәр чәтиндир. Бизим ихтисасымыз да еләдир, јазы-позу тәләб едир. Мә'lумунуздуr ки, бә'зи хариселкәләрдә фәhlәләри охудурлар ки, ишләри габағатсин. Сизин бу мәктәбдә мәним ихтијарымда олан фәhlәрдән дә бир нечәси охујурду. Дүнән ешиитдим ки, Әh-д Қамал әфәнди онлары говмуштур. Мүмкүнсә...

Әһмәд Қамал Әзизбәјовун сөзүнү кәсәрәк деди:

— Бен шу мүәллимдән наразыјам, «Молла Нәсрәдн»⁴ ше'рләр јазыјор, һәп моллаја, бәjә hүчум јапыјор. Әзизбәјов сүкутла бу сөзләри динләjән Сабирин үзүнә

¹ Сејли-тә'н—та'нә сели.

² Тәмәввүч—далға.

³ Дөврү бәр—әтраф.

Бахды. О, сохдан ше'рләрини охудуғу бу халг шаш
бириңчи дәфә иди ки, көрүрдү. Бир нечә ај әвве
барәдә данышан ики фәһләнин сөһбәтини хатыра
Бу күнәдәк Сабирә көмәк әлини узатмадығына сохи
сүф етди.

Сабир, Әһмәд Камалын чығыра-чығыра дедији с
рә сојугганлылыгla чаваб верид:

— Сизи әсәбиләшdirән бу дејилдир, әфәндим.
истәјирсиз ки, мән истијә «сычаг», күчәjә «согағ
јим. Мән ону бачармајағам!

Әзизбәјов сакит-сакит дејилән бу сөзләрә күлү
дү. О, Сабириң халгы вә халг дилини нә гәдәр
«бир мәһәббәтлә севдијини бир даһа hисс етди...

ОДЛУ ШЕ'РЛӘР

Инспектордан айрыландан соңра Мәшәдibәj Ә:
жов Сабири чағыртдырыб сөһбәт етмишди. О, Са
анчаг онун ше'рләри хүсусда данышырды. Шаир б
һәндисин нә гәдәр мәдәни адам олдуғуну ше'ри, с
нә гәдәр севдијини көрдүкдә нејрәтини кизләjә билі

— Мән сох шадам ки, бизим зијалылар шаирә б
дәр бөյүк гијмәт верирләр.

Мәшәдibәj Әзизбәјов Сабирлә узун-узады даны
О, hәр сөзүндә шаирә руh верир, даһа чидди, даһа
бариz, даһа гәти олмасыны төвсијә едирди.

— Фәһләләр он ики, он дөрд saat ишләjиб јаван ч
ләрини дә газана билмирләр. Мән онларын ичәрисе
јәм, фәһләләр сирләрини мәндәn кизләмиirlәr. О
барәниздә дә сох җаҳшы сөзләр данышырлар. Дејп

ки, сиз онлара бир ата гајғысы илә јанашыр, өз ше'рләринизлә онлары руһландырысыныз. Билмирәм көрүбсүнүзмү, онлар сизин бә'зи әсәрләринизи сәһнәдә нұмајишиңдермишләр. Жазын, горхмајын, инспекторла да сизин нағгынызда данышмышам. О да хатиринизи чох истәјир. Эһмәд Қамала кәлиничә, билмәк лазымдыр ки, о кәлдикедәрdir. Һәләлик неjlәмәли, тә'нәләрә дәзсәк дә ишимизин хатиринә һәр шеji ағартмамалыјыг.

Онлар айыланда ахшамдан хејли кечмишди, Сабир Мәшәдibәjин сәһбәтиндән чох шеj өjрәнмишди. О өjрәнмишди ки, Мәшәдibәjин иштиракы илә фәhlәләр мүбәризәj галхыбы өз hүгугуну мұдафиә едир. Бакы дүнәнки сакит шәhәр деjildir. Бурада һәjат гаjнаjы...

Беләликла, Бакынын ингилаби мүһити Сабирин ше'рләриндәки сијаси кәssинлиji гат-гат артырмышды. О, хәстәлиjинин шиддәтләнмәсина бахмајараг, јазмагдан галмырды.

Бакынын тә'сири илә јазылан әсәрләр һекумәт идарәләrinи дә горхуја салмышды. Хүсусәn фәhlә рајонунда вериләn тамаша Сабирин даһа чох изләнмәсина сәбәб олмушду.

Күнләrin биrinдә өз мәнзилинә кәlәn Сабир гапыja jenә бир мәктубун тахылдығыны көрдү. Мәктуб гарышыg бир хәтлә јазылмышды. Сабир чәтилилкәl бу сөзләри охуја билди: «Еj шамахылы баласы! Өзүнү јығышдыр. Ону бил ки, бура Бакы, бизә дә Бакы goчулары деjәrlәr. Бизим ағалара, моллалара саташма! Бир дә дилиузунлуг еләсәn, өзүнү өлмүш бил!»

Белә мәктублара алышмыш шаир о кемә ики ше'р јазды. Бунлардан бири «Бакы goчуларына», дикәri «Булвар мә'минләri» иди. Бу ше'рләrin журналда чыхмасыны көзләmәjib, сәhәr дәрсә кедәrkәn белә бир беjт јазыб мәктубу көтүрдүjүj таҳды:

Тә'нү тәһигирә тәһәммүл¹ едәрәм мән, лакин,
Тә'н едән шәксдә бир зәррәчә виҹдан олса.

Арадан бир нечә күн кечмиш «Молла Нәсрәддә» журналында «Булвар мә'минләри» чыхды. Бу ше' Сабир «Молла Нәсрәддин»ә мурасиэтлә дејирди:

Јатмысан, молла әми, күрчүләр ичрә һәлә сән!
Нә олур та бу мүсәлманлыға да бир кәләсән?
Бакыда бир нечә күн раһәт едиб динчәләсән,
Һачыларла оласан һәр кечә һәммәштәлә сән,
Көрәсән бир пара јерләрдә нә чанлар вар, әму!
Нечә кеф чәкмәјә хәлвәтчә мәканлау вар, әму!

Ол јерә санма чыхыр сејрә фәгәт һәрчајылар.
Јох, јох, орда кәзәнин әксәри мә мин сајылар.
Лап сәнин тәк әмиләрdir вә мәним ток дајылар,
Паку мә'мин һачылар, мәшһәдиләр, кәблајылар.
Һамсынын сәчдәдән алнында нишанлар вар, әму!
Дәјишик донда кәзән мәрсијәханлар вар, әму!

Бу ше'р илдырым сүр'ети илә чамаатын ичәријајылды. Евләрдә белә ону охујуб күлүшүрдүләр. Е моллалары «Молла Нәсрәддин»ә сөјүш мәктублары дылар.

Бир нечә ајдан сонра «Молла Нәсрәддин» журнала Сабирин «Чох да демә сәрвәту саманлыјам, ej фи адлы ше'ри чап олунду. Бу ше'рдә бир тәрәфдән мәдәјәтсиз буржуа нұмајәндәләри, онларын һавадарл олан руhaniләр ифша едилирдисә, дикәр тәрәфдән онларла үз-үзә дајанан јохсулларын ачыначаглы вә жәти көстәрилирди. Сабир «Болду пулум бир нечә мәйонлујам» дејәнләрә «бир утан!» дејә орадача өз мүсебәтини билдирирди.

Шүбһәсиз, бу кими ше'рләр дүшмән чәбһәнин вә гәзәбини артырыр, шаирә гаршы һүчумлары шида-

¹ Тәһәммүл—деэмәк.

ләндирирди. Лакин гочуларын, буржуа зијалыларынын, милләтчиләrin һүчумлары гаршысында Сабир, дөгрудан да, гочаман бир дағ кими мәгрүр дајанырды. Бакы пролетариатынын руһверичи мәһәббәти ондакы чәсарәти даһа да артырырды.

«БАШЛАДЫ ШИШМӘЈӘ ИНДИ ҮЗҮ ГАРӘ ЧИЛӘРИМ»

1910-чу илин гышы иди. Бу ил гыш бәрк кәлмиш, Балыны гар басмышды. Бир фәhlә аиләсинә гонаг чағырын шаир, мәнзилинә кеч гајитмышды. О, рүтубәтли бир вдә јашајан фәhlә доступун јохсул һәјатыны дүшүнәрән, доғма евләри јадына дүшдү. Бир ај оларды ки, евдән сәктүб алмырды. Ушаглардан чох никаранды. Хүсусән җничә дил ачыб данышан көрпә Мәммәдсәлим ону даһа рәх дүшүндүрүрдү. Шаир оғлунун кәләчәјинә бөјүк үмид-әр бәсләјир, ону чәмиjjәт үчүн фајдалы бир адам етмәк стәјирди.

Аиләсинин фикри илә мәнзилинә дәнән Сабир, шид-әтлә эсән хәзринин сојуғуну белә унутмушду. О, анчаг үкирдән айрыландан сонра бәрк үшүдүйүнү һисс етди. Җәнзилиндәки собаны јандырмаг истәркән гоншусу она ир мәктуб кәтирди. Мәктуб Шамахыданы. Зәрфин үзәннәдә Аббас Сәһһәтин хәттини таныјан Сабир евдән, шаглардан јени бир хәбәр билсин дејә тәләсик зәрфи чды. Мәктубда чох шеј јазылмышды... Лакин бу јазыарын мәзмуну фәрәhләндиричи дејилди.

Сабирин бир ан белә јадындан чыхмајан аиләси јенә һтијач ичәрисиндә иди. Хүсусән онлара нисјә эт верән э аյын башында пулуну алан гәссабын налајиг һәрәкәт-

ләри Сабири чох гәзәбләндирди. Пулунун кеч верилдији-ни бәһанә едән гәссаб, Сабириң арвадына бир нечә ағыр сөз дә демишди.

Сабир Бакыда да јохсул јашајырды. Аз мааш алыш, чиди гәнаэт едиб аиләсинә пул көндәрирди. Бу дәфа көрүнүр ѡлладығы пул ja кеч чатыш вә јаҳуд аиләнин етијаачыны едәјә билмәмишди.

Аиләнин ағыр вәзијјәти, Балаханыдакы јохсул һәјаты, сајсыз-несабсыз һүчумлар тә'сирсиз галмырды!

Һәкимләр Сабири нараһат едән хәстәлиji дә мүәјјән етмиш, гара чијәринин шишдијини демишдиләр. Оилар мәсләһәт көрмүшдүләр ки, Сабир Шамахыја гајытсын Лакин бу вәзијјәтдә, дәрсин бу вахтында гајытмаг мүмкүн дејилди.

О кечә Сабир узун мүддәт јата билмәди. Нәһајәт Сәхәтә бир мәктуб јазды. Мәктубда бир нечә айдан соңра кәләчәјини билдирирди. Мәктубун соңуна өз хәстәлиji һаггында шаир ашағыдакы мисралары әлавә етмишди

Аризи-гәмләр¹ әлиндән үрәјим шишмиш иди,
Зәни едирдим едәчәкдир она чарә чијәрим.
Бәхти-мәнһусим² баҳ, мән бу тәмәннада икән,
Башлады шишмәјә инди үзү гарә чијәрим.

АЖЫЛЫГ

Чијәр хәстәлиji кетдикчә шиддәтләнән Сабир үч күни ки, дәрсә кәлмирди. Мәктәб мүдири Эһмәд Қама-әлинә бәһанә дүшдүйүнә севинәрәк, маариф мүфәттишлі

¹ Аризи-гәмләр—гәмләрин үзүндән.

² Бәхти-мәнһус—пис бәхт.

јинэ нэ исө јазмаға башлады. О, јаздығыны имзалајар-кән, гапы ачылды. Кәлән Сабир иди.

— Шаир әфәнди, хош көрдүк, насылсыныз?—дејә јаздығыны кизләтмәјә чалышан мүдир нәдәнсә, Сабири бу дәфә пис гаршыламады. Сабир мүдирдән көзләмәдији бу һәрәкәтин сәбәбини билирмиш кими:

— Шамахыја кетмәјә назырлашырам, кефиниз јахши элсун,—деди.

— Ёх чаным, бу күнмү кедијорсунуз? Бен дә кетменизи билирмиш кими пара назырламышам,—дејәрәк севинчиндән нә едәчәйини билмәјән адамлар кими чашды вә өз пулундан Сабириң әмәк һаггыны верди. Сабир көрмәк истәмәдији бу адамла данышмаг белә истәмириди. Аралыгда һаким олан сүкуту јенә Әһмәд Камал позду.

— Һәр һалда сизә вәтәндә хош кечәр,—деди.

Сабир мүдирин кәбинетиндән чыхаркән ону шакирдләри әнатә етдиләр. Бајагдан бәри мүдирин горхусундан ячәри кирмәјә чәсарәт етмәјән шакирдләр:

— Мүәллим, дәрсә нијә кәлмирсиниз?—дејә сорушдутар.

Сабир хәстәлијини онлара билдirmәк истәмәјәрәк күтүмсәди вә:

— Башым ағрыырды, кәләчәјәм,—дејә онлары севинцирди. О, ушаглардан ажырылбы фәhlә мәнзилләринә кетди.

Фәhlәләр Сабириң кетмәјинә разы дејилдиләр; онлар бу севимли достдан ажырлмаг истәмириләр. Шаир бир ә гајитмајачағыны билдирәндә фәhlәләрдән бири:

— Ејби јохдур, «Молла Нәсрәддин» васитәсилә көрүшәрик,—дејә чаваб верди.

Сабир деди:

— Мән һеч бир заман сизи унутмајачагам, өлүм дә мәни сиздән ажыра билмәјәчәкдир!

О. Бу сөзләрн дедикдә бир нечә илә әvvәл јаздырыш
шешең ашағыдақы мисралары хатырлады:

Нә гәм угратса да бир күн мәни ифнајә¹ заман.
Мән кедәрсәмсә, мәрамым јенә дүніјада дурар.

Фәһләләрдән айрылмаг чох чәтин иди. Лакин хәстәлијинин күндән-күнә артмасы вә белә ағыр дәгигәләрдә ушагларыны көрмәк арзусу ону кетмәjә vadар едири.

Сабир Бакыдан айрыларкән әтрафы думан алмышды. Һәләлик күнәшин доғмасына үмид јохду. Гара булудлары әритмәк үчүн илдырымлар лазымды.

Шамахы Сабирә әvvәлкиндән даһа чансыхычы көрүнүрдү. Она елә қәлирди ки, чамаат азалмыш, һара исә көчүб кетмишдир.

Сакит-сакит баҳан евләрин бачаларындан аста-аста галхан түстүләр шәһәрин кәдәрли мәнзәрәсини даһа да артырырды.

Шашир өз хәстәлијини унудуб санки инди бу шәһәрдә-киләрин һалыны дүшүнүрдү. Бакынын гајнар һәјаты илә Шамахынын сакитлијини мүгајисә едиб өз-өзүнә дејирди: «Орада адамын үрәji ачылыр, фәһләләрин руһверичи мәрдлиji инсанын һиссләрини чошдурур. Сән истәр-истәмәз мүбәризәjә атылмалы олурсан. Бәс бура? Бу сакитлијин өзүндә бир ачиэлик ифадә едилмирми? Аббас Сәhhәт: «Вәтәнин дәрдинә Бакы шәфа верәчәкдир»—дејәркән нә гәдәр һаглы имиш!» Бундан соңра Сабир доступун ашағыдақы мисраларыны өз ше'ри кими тәкраблады:

Вәтәнин илләтина¹ бејти-шәфадыр² Бакы!
Бу мәкандан тапачаг чарә дили-зара вәтән!

¹ И ф на—јох етмәк.

² И л л ә т—дәрд, азар.

³ Б е ј т и-ш ә ф я—шәфа еви.

Чохдур үммид бу тәдбир илә тапсын сәһнәт,
Дәф олуб илләти-гәмдән дәхи гуртара вәтән!

Бунлары дүшүнән Сабир Бакыда жени һәјат уғрунда үбәризә едән мәрд инсанларын бөйүклүйүнү инди там енишлиji илә ақлајыр, женә ора гајытмаг вә кениш әфәс алмаг истәјири. Она елә кәлирди ки, бурада һава атмыр, индичә bogулачагдыр.

Сабири бу арзу вә дүшүнчәләрдән шиддәтли санчылын ағрысы аյырды. Йеч бир шеј дүшүнмүрмүш кими, о юәстәлијинин гејдинә галды вә ара вермәјән санчылар ічәрисиндә фајтончунун «чатдыг» сөзүнү ешиди.

Бир анда фајтон Сабирин аиләси, дост-ашнасы илә җнатә олунмушду. Онлар шаирин солғун бәнизиzinә баҳыб юх мә'јус олдулар

Ону евә апардылар, јер салдылар. Доғма евдә ајагтарыны раһат узадан Сабир, ушагларына дојунча баҳды:

— Ај арвад, ушаглара бир аз шеј-шүj алмышам, чамаданы ач,—деди.

О, оғлуна баҳдыгча хәстәлијинни тамамилә унудурду. Ләммәдсәлим јеридикчә вә һәрдәнбир «дәдә, дәдә» деңикчә чох надир һалларда күлән ата инди кәдәринни бөлә 'нудуб күлүмсәјири.

Оғлу илә башладығы ширин сөһбәтдән шаир Аббас Сәһнәт аյырды. Шаир јериндең дуруб, доступу гучаглагынг истәркән, о мачал вермәјиб өзү хәстәјә јанашды. Достлар сәмими көрүшдүләр.

Сабирин арвады әрини бу гәдәр чох севән Сәһнәтә җаҳды вә севиндијиндән бир сөз демәјиб самовара од жалмаға кетди.

Сабир Шамахыда бир ајдан чох галды. Јерди һәким-іәрин, хүсусән Аббас Сәһнәтин даими гајгыларына баҳтајараг, онун хәстәлиji даһа да шиддәтләнири. Артыг ә оғлунун ширин дилләри, иә аиләдәки мәһәббәт, иә дә

Аббас Сәһһәтин вердији дәрманлар бу хәстәлијин гаршысыны ала билди.

Беләликлә, Сабирин шиддәт етмәкдә олан хәстәлијиң тәкчә гоһум, дост вә јахын адамлары дејил, онларла бирликдә мүнтәзәм сурәтдә ше'рләрини охумаға адәт етмиш кениш халг күтләсимиң дә нараһат едириди. Тез-тез «Нон-нон» охумаға адәт етмиш «Молла Нәсрәддин»ин охучулары бу хәстәлијин ағырлығыны даһа чох һисс едирилләр. Онлар редаксијаја мәктублар јазыр, шаирин налыны сорушурдулар. Чәлил Мәммәдгулузадә охучулара шаирин хәстәлији һаггында мә'лumat веририди.

Бир күн Сабир Чәлил Мәммәдгулузадәдән бир мәктуб алды. Мәктубда дејилирди ки, Тифлисдә јахшы һәкимләр вар, бура кәл, хәстәлијин бурада мүаличә едила билләр. Идарә әмәкдашлары вә охучулар сәнин јолуну көзләјирләр. Меһманхана сарыдан никаран олма! Биздә галачагсан.

Сабир бу мәктубу Аббас Сәһһәтә дә көстәрди. О, белә бир мәктубу көзләјирмиш кими севинчәк, доступна деди:

— Кет, гардашым! Орда, дөгрудан да, јахшы һәкимләр вар.

1911-чи илин феврал айында Сабир Тифлис ѡюла дүшдү. О, «Молла Нәсрәддин» идарәсина әлибаш кетмәк истәмирди. Һәлә Бакыда икән Иран ингилабынын мәрлубијјәти шаири дүшүндүрүрдү. Бу мөвзуда бир нечә ше'р јазмаг истәјирди. Јаздыглары, нәдәнсә, бу дәфа ону разы салмырды. Гатарла кедәркән дә бу мәсәлә әтрафында дүшүнүрдү.

Вагондакы сәрнишинләр чохдан јатмышдылар. Сабирлә бир күпелә олан учабојлу, шыг қејимли көк адам ис... јатмага һазырлышырды. Һәрәкәтиндән вә апардығы ше'жәрдән тачира бәнзәјирди.

Кечәдән хејли кечмиш вагонда горхунч бир сәс еши-

дилди. Вар күчү илә бағыран бир адам: «Гојмајын, амар-
дылар»,—дејә гапыја тәрәф јүйүрүрдү. Бу сәсә бүтүн сөр-
нишинләр аյылды. Сабир јанындақы юғун адамын јерин-
дә олмадығыны көрдүкдә галхды вә онун: «Евим јыхыл-
ты, өзүнү вагондан атды»—сөзләрини ешилди.

— Ким өзүнү атды?—дејә сорушан бир нәфәрә һәмин
юғун адам чаваб верди:

— Оғру, мәним евими јыхан оғру, мәним чамаданымы
запаран оғру!..

Бу сөзләри дејә-дејә ушаг кими ағлајан бу уча вә
оғун адам һамыдан әвшәл Сабирин нәзәрини чәлб етди
О, чамаданы оғурланан бу адамын, дogrудан да, тачир
жидуғуну өјрәнді. Дизләринә дејәрәк ағлајан вә ағла-
мағы илә сох күлүнч бир көркәм алан тачир Сабирә сох
ә'сир етди. О, дүшүндүj мөвзунун ән чәтиң јерини, јә-
ти башланғычыны бу һадисәдән сонра кәшф етди вә бу
бейти жазды:

Ағладыгча киши гејрәтсиз олур,
Нечә ки, ағлады Иран, олду...

Шайрин бу бейти илә мәшһүр олан ше'ри белә бир
тәсадүфүн нәтичәсиндә јаранмышды. Сабир инди севи-
нириди ки, «Молла Нәсрәддин»ин јанына әлибош кетми. О
былирди ки, инди ондан даha сох тәләб едәчәкләр.

Гатар Тифлисә јахынлашдыгча Сабирин гәлби даha
сүр'этлә дејүнүрдү. О, досту Чәлил Мәммәдгулузадәни
көрәмәк вә онун әлләрини сыхачагды...

АХАН САМОВАР

Тифлисдә Сабирин һалы бир аз јахышлашмышды. О,
молланәсрәддинчиләр ичәрисиндә өзүнү јаҳшы һисс еди-
рди. Журналын әмәкдашлары ону сох севир, сох мәшғүл
едирдиләр.

«Молла Нәсрәддин» идарәси сәмими бир јығынчаг жеринә чеврилмишди. Әмәкдашлардан бә'зиләри редаксија ишини о гәдәр севирдиләр ки, һәтта бүтүн құnlәrinи идарәдә кечирир, кечәләр дә бурада јатырдылар. Евiniң идарәjе чох јахын олмасына баxмајараг, Чәлил Мәммәдгүлуzадәниң өзу дә чох заман ѡолдашлардан айрылмаз, журнал чыхан вахтларда бүтүн кечәни онларла бирликдә кечи्रәрди. Хұласә, идарә јахшыча ишләмәк, фикир мүбадиләси апармаг вә сәhбәт етмәк јери иди.

Сабир бу сәмими достлар мүһитинә чох тез алышды. О, Ч. Мәммәдгүлуzадәниң һәjат ѡолдаши Һәмида ханымын вә Чәлил Мәммәдгүлуzадәниң дәнә-дәнә ханиш етмәләрина баxмајараг, онларын евиндә деjил, идарәләрдә галмаға чан атырды. Сабириң бә'зән бурада галмасыны бәhашә едән Чәлил Мәммәдгүлуzадә дә чох заман евә кетмириди.

Редаксијаның әмәкдашлары халг шаириң һөрмәт етмәjи өзләри үчүн шәрәфли бир иш несаб еидрдиләр. Шे'рләриндән таныдыглары бу бөjүк сәnәtкарын садәлиjини, достпәrәстлиjини, меһрибан симасыны көрдүкчә она гарышы олан мәhәббәтләри даha да артырды.

«Молла Нәсрәддин» идарәси субајлар мәскәниңе чеврилмишди. Һәр сәhәр јухудан дуран әмәкдашлар идарәдәki балача бир самоварын әтрафына топлашдылар. Онларын тез-тез гонаглары да олурду. Белә налларда балача самовар мәчлис үзвләриңе киfajет етмириди. Әмәкдашлар:

— Мирзә, бир тәзә, бөjүк самовар алмаг мүмкүн деjилми?—дедикдә, Мирзә Чәлил белә чаваб верәрди:

— Белә дә етүшәрик. Молла Нәсрәддин кими олмаг лазымлыр. Экәр бизим һәр ишимиз јеринда, һәр ежrimiz дүз олса, онда Молла Нәсрәддинә бәнзәмәрик ки...

Чай ичмәjи севән Сабир, доғрудан да, Молла әмининиң бү самоварындан тәнкә кәлмишди. Бир дәфә шириң чај-

дан сонра дишиләмә ичмәк истәјөн Сабир идарә әмәкшүларындан Эзиз Шәрифә¹:

— Бала, бир чај төк,—дејә мұрачиәт етди. Фұрсәтдән истифадә едән Эзиз Шәриф самоварын дамчы-дамчысынан лүләјини көстәриб деди:

— Сабир әми, көзләјин, ишшаллаң, сабаһ һазыр олар.

Бу вахт күлүмсәјән Сабир, үзүнү Мирзә Чәлилә тутуб бу бејти сөјләди:

Молла, самаварындан дәрла. һәтәр² дәрда,
Бир истәканы инди, бир истәканы фәрдә³

Бу сөзләрә Сабирдән башга һамы күлүшшү. Шаирин идарә гапысындакы зәнкә вә айры-айры әмәкдашлара аның дә белә мисралары вардыр.

Мә'налы күлүш устасы, һәјат ашиги олан Сабирин севинчли күнләри чох сүрмәди. Хәстәлијинин шиддәтләнмәси ону чох пәришан етмишиди. Редаксијанын әмәкдашлары нә едәчәкләрни билмүрдиләр, һәмишә вахтынан әввәл чапа һазырланып вә һәр һәфтәдә бир дағы чыхан журналын нөмрәләри белә ләнгидилирди. Һәтта охучулар да идарәдә нә исә бир һадисәнин баш верлијини дујурдулар.

Күнләр күнләри изләдикчә шаирин һалы даңа да хараблашырды.

КӘДӘРЛИ МӘКТУБЛАР

Сабир «Молла Нәсрәддин» идарәсендән алдыбын пулға евең көндәрәркән досту Аббас Сәһнәтә белә бир мектуб да јазмышды: «Гардашым Сәһнәт! Мұалитчәдән өтүү Тиф-

¹ Һазырда Ломоносов атында Москва Д-вләт Университетини профессору вә ССРИ халглары әдәбијаты кафедрасында жүргүзди.

² Һазар—мин.

³ Фәрда—сабаһ.

лисә қалдикдән соңра сәнә мәктуб јазмамышам. Чүнки хәстәлијим имкан вермәмишdir. Мирзә Җәлил вә Һәмидә ханым чәнабларындан чох разыјам Билмирсән мәнә нә гәдәр һөрмәт едиrlәр. Бу нечә мүддәтә тамам хәрчимә вә зәһмәтимә дәэмүшләр. Мәним меһманханада вә ja хәстәханада галмағыма разы олмајыб өз евләриндә мәнзил вермишләр. Хуласә, билмирәм нә дил илә тәшәккүр едим. Экәр әчәл имкан верәрсә Һәмидә ханымын вә Мирзә Җәлилин хәчаләтиндән чыхарам, һәләлик дахили мұаличә илә күн кечирирәм».

Аббас Сәһhәт Сабирин мәктубуну алмамышдан да онун ағыр вәзијјәтдә олдуғуну билирди. Кечикмиш мәктубун тарихинә баҳанда дүшүнмүшдү ки, көр Сабир нә һалдадыр ки, мәнә вә евинә вахтында мәктуб јаза билмир.

Сабир Мирзә Җәлилин она гајғы бәсләдијини көрүр, онун мәсләһәтләринә әмәл едиrди. Достунун мәсләһәти илә хәстә шаир доктор Қаспарјаның дәрманларыны и chir вә өзүнү бир гәдәр јахши һисс едиrди. Лакин бу вәзијјәт узун сүрмәди. Шаирин башга бир һәкимин мұаличәсина мұрачиәт етмәси онун вәзијјәтини ағырлашдырыды. Бу хусусда Сабир Аббас Сәһhәтә белә јазмышды: «Гардашым Сәһhәт! Мәктубун јетишди. Евдән, ушаглардан никаранчылығым јох олду. Галды ки, мәним әһвалым, кечмишдә сәнә мәктуб јаздығым һалда индикиндән мин дәфә јахшираг иди. Өзүм өз бәдбәхтилијимә байс олдум. Доғрусу, Мирзә Җәлил вә Һәмидә ханым чәнабларының һәddән артыг илтифатларындан хәчаләт чәкдијимә көрә чалышдым ки, бәлкә бир аз тез сәһhәт тапым, даһа да хәстәлијим шиддәт еләди».

Шаир хәстәлијинин шиддәт етмәсini изаһ етмәjé чалышараг јазырды: «Бурада бир нәфәр Кандәмиров адлы доктор вар. Иран консулунун мәхсуси һәкимиidir. Рувијада вә Авропада да тәһсил етмишdir; османлы түркчәси пла данышыр. Кетдим онун јанына, мәни мұаџи-

нә етди. Сорушду ки, кимин јанында мұаличә олунурсан, дедим доктор Каспарјанын. Деди: «Каспарјанс еji¹ бир доктордур, лакин бир гадар ихтијарлашмыш»².

Ондан әлач истәдим мәнә бир һәб вә бир ичмә дәрманы јазды. Деди ки, бу һәбдән кечәләр јатан вахтда ики дәнә атарсан. О ичмә дәрманындан да ики saatdan бир хөрек гашығы ичәрсән. Бир аз вахтда тамам сағалыб көкәләрсән, вәтәниңе кедиб гәзетләрдә мәни тә'риф едәрсән.

Бу адамын јаздығы давалары Мирзә Җәлил чәнабларына мәсләһәт етмәмиш алым (чүнки билирдим она мәсләһәт етсәйдим разы олмајачагды). Һәkim ики һәб демишдисә, мән кечә бир дәнә һәб атдым. Мәни елә вәзијәтә салды ки, даһа тагәтим галмамышдыр. Хәчаләтимдән әһвалаты Мирзә Җәлил чәнабларына демәјә уттырам. Јенә дә доктор Каспарјана мұрачиәт етмишәмсә дә, лакин һәјатымдан бүтүнлүкә үмидими кәсмишәм. Ахыр нәфәсләрим олдуғуны дәрк едиб дә бу мәктубла сәнә әһвалымы хәбер верирәм.

Бир гәдәр бабәт олар исәм Шамахыја гајыдағам. Мәндән Maһmud бәjә³ салам ет».

Сабир мәктубунда гејд едири ки, башга достлара мәктуб јазмаг истәјирәмсә дә, бачара билмирәм, чүнки әлим гәләм тутмур.

О, бу мәктубунун сонунда Аббас Сәһhәтә бу сөзләри дә јазыр: «Аиләми сизә тапшырырам. Өлүрсәм гәм етмәрәм, чүнки билирәм, сиз мәним әсәрләрими чап етпиресиниз».

Сабирин бу мәктубу илә әvvәлки мәктубу арасында он ики күнлүк бир фасилә варды. Бу он ики күндә тама-

¹ Е j i—јаҳшы.

² i! x t i j a r—гоча.

³ M a h m u d b ә j—О заманын көркәмли мүәллимләриндәндир.

милә дәјишилән шаир өз кәдәрли мәктубларыны Тифлис-дәки достларындан, хүсусән Чәлил Мәммәдгулузадән кизлин јазырды. О, истәмирди ки, бунунла онлара әзијәт версин. Лакин Сабириң һалыны һәр күн сорушан вә онун вәзијәтини изләјән достлар бундан хәбәрсiz дејилдиләр. Онлар айдын көрүрдүләр ки, Сабир күндән-күнә кернеди.

АЧЫЛМАЈАН «ПОРТМАНЕТ»

Һалы јахшылашмајан Сабир «Молла Нәсрәддин» әмәкдашларыны чох гәмкин етмишди. Чәлил Мәммәдгулузадә һәkimләрлә тәклиқдә көрүшүр, онларын үзүндә үмидсизлик нишанәләрини дујдугда нә едәчәјини билмирди.

Бир күн хәстәнин һалы чох гарышмышды. Тә'чили чағырылан һәkim: «Евдә сахламаг горхулудур, тез хәстәханаја апармалысыныз»,—демишди.

Һәмидә ханым хәстәнин компресини јеничә дәјишиб балкона чыхмышды. О, сәбирсизликлә Мирзә Чәлилини јолуну көзләјирди. Бирдән онун ағыр адымларла гәмли-гәмли кәлдијини көрүб:

— Нә олду, нә дедиләр?—дејә сорушду.

Мирзә Чәлил әһвалаты сөјләркән Сабир јатмышды. Онун үзүндә хәстәлијин ағыр әlamәтләри илк бахышда да һисс олуңурду. Елмин ачизлији үзүндән ән јахши достундан, XX әсрин бөјүк шаириндән, «Молла Нәсрәддин»ин әсас бир сүтунундан әбәди олараг ажырлмаг Чәлил Мәммәдгулузадәјә чох ағыр кәлирди. О, Сабириң өлүмүнә дөзә билмәјәчәјини Һәмидә ханыма дејирди.

Һәлә журнал!.. Сабирин ше'рләри олмаса, о марагла
хуначагмы? Доғма баласыны бәсләјән ата кими Мирзә
Чәлил дә журналы јашатдыгча севинир вә беш јашыны
тамамлајыб алтынчы јаша гәдәм гојан «Молла Нәсрәд-
чин»ин Сабирә борчлу олдуғуну дәфәләрлә гејд едири.

Һәмидә ханым қаһ Сабирин ше'рләрини, қаһ да онун
саңыбсиз галачаг аиләсини дүшүнүрдү. О, әриндән: «Бәс
Сабирин апләси, ушаглары нечә олачагдыр?»—дејә со-
зушмаг истәркән, Сабир ёскүрәкләр ичәрисиндә јухудан
іјылды. Һәмидә ханымын суалы чавабсыз галды. Онлар
кәстәнни јанына кетдиләр. Сабир бу сәмими достларын
іөрмәтиндән утандырыш кими, дуруб отурмаг истәди;
такин башармады. Мирзә Чәлил:

— Сабир,—деди,—кечән нөмрәдәки ше'рин чамаатын
юх хошуна кәлибдир. Билирсән адына нә гәдәр мәктуб
азыблар?!

Чәлил Мәммәдгулузадә алдығы јени бир мәктубу чи-
биндән чыхарараг она узатды. Мәктуб Балаханы фәһлә-
тәриндән кәлмишиди. Онлар Сабирин ше'ринни тәбррик
едир, һәр заман ону дүшүндүкләрини јазырдылар.

Сабир бир аныға фикрә кетди. Соңра үзүнү Чәлил
Мәммәдгулузадәјә тутуб:

— Көрүрсән, фәһләләр ше'ри нә гәдәр севирләр,—дејә
Балаханыдақы күнләрини хатырлады.

Мајын сон күнләри иди. Јашыл палтарыны кејинмиш
ағачлар сәһәр нәсими әсдинчә һәзин-һәзин хышылдајыр-
ды. Бу күн Сабир һамыдан тез дурмушшуду. Пәнчәрә өнүн-
дә дајанараг гаршыдақы даға бахырды. Тәбиэт назлы
кәлин кими јухудан галхыр, гушлар өз јуваларындан је-
ничә чыхыр, гаршыдақы бағчада бүлбүлләр өтүшүрдү.
Сабир дәриндән бир аһ чәкәрәк:

— Көрәсән бу гуру ағачлары јашыллашдыран гүввәт

нә үчүн мәним бәдәними гурутмаға чалышыр?—дејә дүшүнүрдү.

О, бу суалын чавабыны тапыбмыш кими әлини ғаләмине атды вә јазды:

Рұхум, еј шаһбази-ұлвиіjjәт¹,
Һиммәтим² тәк фәзада пәрваз ет³!
Уч-уч, өвчи-сәмада⁴ пәрваз ет!
Тәнкинаји-бәдәндә вар хиффәт⁵...
Һара кетсән сәнинлә мән дә зарам.
Бу бәдәндә фәгәт әсириз, зар.
Өлмајимлә севинмәсин әғјар⁶,
Аләм олдугча мән дәхи дурагам!

Сабир бу күн хәстәханаја кедәчәйини билирди. О, гәсдән шән көрүнмәjә чалышыр, зарапат едир, өз шириң сөһбәтләри илә достларын көnlүнү ачырды ки, фикир еләjiб дәрд чәкмәсингиләр. Лакин хәстәлијин симасында бурахдығы кәдәрли изләри һеч кимдән кизләдә билмирди.

Кәлиб күчәдә дајанан фајтонун сәси ешидилди. Сабир, Мирзә Чәлилин үзүнә баҳды. Һәмиdә ханым Сабирин үзүндә бирдән-биrә әмәлә кәлән кәдәри сезди вә буна дәзә билмәjиб жан отага кечди. Онун хысын-хысын ағладығыны анчаг Чәлил Мәммәдгулузадә һисс етди. Сабир дујмасын дејә, Мирзә Чәлил сөзә башлады:

— Гәм јемә Сабир! Биз орада да сәни тәк бурахма-јачағыг,—дејиб онун голуна кирди.

«Молла Нәсрәддин» журналынын, демәк олар ки, бүтүн әмәкдашлары бура топлашмышылар. Сабирин ма-

¹ Шаһбази-ұлвиіjjәт—учалыг гушу.

² Һиммәт—сәj, геjrәt.

³ Пәрваз ет—уч.

⁴ Өвчи-сәмада—көjүм ѡуксәк гаты.

⁵ Хиффәт—ләрд.

⁶ Әғјар—дүшмән.

заглы сөһбәтләриңе даһа чох вахт галсын—дејә онлар бир кәлмә белә данышмыр, һөрмәтли шири динләмәк истәјирдиләр.

Сабир үзүнү онлара тутараг:

— Сиз дә һәрдәнбир јаныма кәлин, сөһбәтләримизи хәстәханада да давам етди्रәк,—дејә күлүмсүндү.

Бу сөзләр, достларын үзәриндән санки ағыр бир јүкү көтүрмүш кими олду, онлар ширин күлүмсәмәсинә ejни шадлыгla чаваб вердиләр.

Сабир үчүнчү күн иди ки, хәстәханада јатырды. Бу күн профессор мұајинәнин нәтичәсінни дејәчәкди. Нәтичәни ешитмәк үчүн ширин достлары да кәлмишиләр.

Профессор, Сабириң гыздырмасыны өлчүкдән соңра көзүндәки ejнәни әлинә алды, һамынын көзү профессорун солғуң додагларында иди. Отағы дәрин бир сүкут бүрүмүшдү. Профессор сөзә башлады:

— Чәнаб шаир! Сиз ушаг дејилсизиз. Одур ки, ачыг данышмаг истәјирәм. Мұајинә заманы чијәрнисиздәки ил-ләт бүтүнлүклә бизэ мә'лум олмады. Сизин хәстәлигинин мұаличәси чәрраһијә әмәлијаты, јәни операсија тәләб едир. Рazy олсаныз сизи операсија едәрик. Бир шеј тапмасаг, тикиб башга әлач ахтарарыг. Бурада горхулу бир шеј јохдур.

Отагдакылар күлүмсәјән Сабириң үзүнә баҳырдылар. Һамы онун дејәчәни сөзләри ешитмәјә чан атырды. О. әзввәлчә Чәлил Мәммәдгулузадәјә баһыб күлүмсүндү соңра үзүнү профессора тутуб деди:

— Бағышлајыныз, доктор әфәндиләр! Мәним гарным портманет дејил ки, истәдијиниз кими ачыб гапајасыныз. Бәлкә кәсдиниз, соңра әмәлә кәлмәди?

Бу сөзләр һамынын күлүшүнә сәбәб олду. Һамылак чох профессор күлдү.

Операсија разы олмајан Сабири хәстәханадан чыхартылар. О, Мирзә Чәлилә мұрачиәтлә деди:

— Мирзә, билирәм ки, мәним сағалмағыма үмид јохдур. Мәни ѡола сал, вәтәнә кедим. Өлсәм дә ушагларын јанында, дөгма евимдә өлүм.

«Молла Нәсрәддин» идарәсіндә кимсә ишә чыхамышды. Џами кетмәjә назырлашан Сабирин јанында иди. Сабир достлардан айрылмаға тәләсмириди. Елә бил ки, она бир сәс:—«Һара кедирсән, өлүмәми»,—деjә ону нараһат едирди.

Хәстәлигин шиддәтләнмәси шаири јазмагдан да гојмушду. Іәмишә данышан, күлән, зарафат едән бу бөjүк инсан бәлкә дә достлара әзиjәт вермәмәк үчүн инди бу гәдәр сакитди. Кәнардан баҳан онун чәтин бир мөвзу әтрафында дүшүндүjүнү зәни едәрди. Лакин о белә фикирләрдән узаг иди. Ким билир, бәлкә өлүмүнү дүшүнүрдү.

Сабир өлүмдән дә горхмурду. О, хәстәлигинин артдығы заманлар өлүм әзабындан бетәр әзиjәтләр чәкирди. Белә һалларын бириндә өлмәjи арзулајан шаир һәjәчанланыб демишиди:

Истәрәм өлмәjи мән, леjk гачыр мәндәn әчәл,
Кер нә бәдбәхтәm, әчәлдәn дә кәrәk наз чәкәm.

Сабирин сағалмағына үмид јохду. Буну һисс едән ѡлдашлары да шаирин арзусуну јеринә јетириб ону Шамахыја ѡола салмаг истәjирдиләр. Онлар Сабирин мадди вәзиjәти барәдә дә дүшүнүрдүләр.

Бир күн Мирзә Чәлил достлара деди:

— Сабири севәнләр чохдур. Идарәjә кәлән мәктублар көстәрир ки, халг өз шаир оғлунун һәjаты илә арамсыз марагланыр. О, кедән кими биз мәчмуәмиздә вәзиjәтинин ағырлығыны е'лан едәрик. Шаирин бәрк хәстә ол

дүгүнү, охучуларымыза билдириб јардым истәрик. Өзүмүз дә әлимиздән кәләни әсиркәмәрик.

Бу сөзләр достлары севиндириши. Онлар бу е'ланы көзләјирмиш кими пул да назырламышдылар. Лакин азлығындан вә ja башга сәбәбләрә көрә Сабирә вермәјә чесарәт етмир вә утанаңдылар. Бу күн онун кетмәјиндән истифадә едиб бә'зи шејләр алмышдылар.

Тифлис вағзалы һәмишәкиндән даһа издиһамлы көрүнүрдү. Сабири јола салмаға кәләнләр ичәрисиндә «Молла Нәсрәддин» әмәкдашларындан башга, чохлу охучулар да варды. Бунлар тәкчә азәрбајчанлылар дејил, рус, күрчү, ермәни, јәһуди вә башга милләтләрин нұмаҗәндәләри дә шаири јола салмаға кәлмишли. Вағзалдакы полис нәфәрләри бу издиһамдан шубһәләниб ахтарыш апармаг истәјирдиләр. Онларын бу фикирләриң Чәлил Мәммәдгулузадәни таныјан бир идарә гуллугчусу мане олду.

Бирдән көзләнилмәдән зәнк вурулду. Вағзалдакылар бир-бирләrinә гарышдылар. Сабир үсуллуча јериндей галхды, үзүнү Мирзә Чәлилә туарааг:

— Өмрүн зәнки дә белә көзләнилмәдән вурулур,— деди.

Бу дәфә кимсә күлмәди. Жалныз Сабир күлүмсүндү.

Онун шејләрини јумшаг вагона гојмушдулар. Стансијаја вахтындан кеч кәлән гатар Сабири достларындан тез аյырды. Һамы она әл едириди.

Үзләр гәмкинди...

СОН КҮНЛӘР

Шаир өз дөгма јурдуна—Шамахыја гајытмышдыса да, хәстәлик она көз ачмаға имкан вермиреди. «Молла Нәсрәддин» идарәсинин хәстә шаирә јардым үчүн топла-

маға башладығы пуллар һәләлик кәлиб чатмадығындан айләнин вәзијјәти јенә дә сох ағыр иди.

Гызы Сәриjjә вә арвады Бүллурнисә хәстәниң яйында отурмушдулар. Отагда ағыр бир сакитлик варды. Бирдән гапыны аchan дәллалын bogug сәси hуша кедән Сабири аյылтды. О, дәллала: «Нә истәјирсән, даһа бир шеј галмаыб, чых кет!» демәк истәјирди.

Евдән апардығы бир китабы тахчаја туллајан дәллал:

— Буну алан олмады, Низаминин «Хәмсә»сини истәјирләр,—деди.

Бу сөзләр az гала Сабириң хәстәлијини унуттурду. О, зәнif көркәминә уjгун кәлмәjән чәлд бир hәрәкәтлә hәмишә башы үстүндә сахладығы «Хәмсә»jә баҳды. Чохдан вәрәгләмәдији китабы тоз басмышды. Дәллал «Хәмсә»ни көтүрдүjүнү көрүб әлини ирәли узатды. Сабир истәристәмәз «Хәмсә»ни она узадаркән, ачылан вәрәгәдә вахты илә Сејид Эзим Ширвани тәрәфиндән јазылмыш сөзләр көзүнә саташды: «Јадикари-устаданәм». Бу сөзләр она кәнчлик күnlәрини хатырлатды. Шаири узаг кечмишдән дәллалын күлә-күлә дедији сөзләр аյырды:

— Бу saat сатыб пулуну кәтирәрәм.

Бу сөзләр Сабирә күллә јарасындан ағыр кәлди. Отагдакылары тәэччубләндирәчәк бир сүр'этлә јорғандешәкдән галхды, «Хәмсә»ни дәллалын әлиндән алараг деди:

— Кет, о адамлара де ки, Сабир ач јашар, анчаг Низамисиз јашаја билмәэ!

Бу сөзләрдән соңра дәллал бир даһа бу гапыја hәрләнмәди.

«Молла Нәсрәddин»ин нөвбәти нөмрәси охучулары hәjәчана салан белә бир хәбәрлә нәзәри чәлб едирди:

«Охучуларымыза!

Кечән вахтларда Бакыда вә Тифлисдә чыхан мусәл-

ман гээзлэрийн бэ'зи көзэл ше'рлэр чап олунарды. Охучуларымызын бир үиссэси бу ше'рлэр саибини таныжырды, амма чохлары да танымазды. Лакин мисилсиз олан шаирийн кэламы о гэдэр мээмунлу вэ мэ'налы иди ки, охујан шэхс елээ билмээди ки тэгдир етмэсийн.

Бэс һаны о шаирийн?

Ихэмин шаирийн нечэ аждыр ки, юрган-дөшээк ичиндээ хэстэдир. Мөхтэрэм охучуларымызын нэээринэ бу мэтлэхийн ятийрмэк истэжирийн ки, ээзээдийн мэдлийн илээрээр, нээнки мүаличэ хэрчинэ, бэлкэ ади күндэлийн хэрчинэ дээ мөхтэчдээр. Лакин бу хүсусда нэээү, нэ онун досту вэ өграбасы гэм етмирлэр. Ондан өтры ки, дүнжада и сечилмиш вэ јаддан чыхмајан гэлэм саиблэрийн охлары күндэлийн рузијэ мөхтэч олублар. Буна көрө белээ дидлэрийн иээ гэдэр бизим үүчин гијмэглийдирсэ, бир ордээр дээ бизлэрдэн көмөк көзлэхэдээ пхтијарлары вардыр. Буна да дејэ билэрийн ки, бу нечэ аյн мүддэтийн достарын көмөжийн илээ мөхтэрэм шаирийн мүаличэ олубдуур.

Анчаг хэстэлийн шиддэтийн олдуундан, лазмынча салмаажыбдээр.

Бу сөзлэри јазмагдан мэгсэдимиз бу мэтлэби охучуларымыза вэ ашналарымыза ятийрмэкдир; кејфијжэтийн илсинглээр вэ билэндэн соира өз борчларыны ярийн ярийнсинглээр.

Хэстэ инди Шамахы шэхэриндэдир. Көмөк етмэк исэжээн гардашлар «Молла Нэсрэддин» идарэснэ мурасийн эдээ билээрлэр. Бизим дээ тэклифимиз бу олачаг ки, үүғылан пулу бурадан көндэрэрийн Шамахы шэхэриндээхи чанчы Эбдүррэхим Сэмэдов чэнабларына ки, о да Мирзэ Аббасгулу Сэхнэгт васитэсилэх хэстэмижэ ятийрснин».

Бу хэбэр охучулары сарсытмышды. Узаг-узаг јерлэр-эн Сабирэ јардым пулу көндэрэнлэрийн сајы күндэн-күнэ

артырды. Бакы, Тифлис, Іереван, Төјмурханшура, Чулфа, Кәнчә, Кијев, Нуха, Шамахы, Ләнкәран, Мәрв вә башга жерләрдән пул көндәрәнләриң ады журнал сәһифәләриндә жазылырды. Сабирә пул көндәрәнләр ичәрисинде рус, ермәни, күрчү, ләзки, алман, јәһуди зәһмәткешләри дәвариди.

Шаир бу јардымдан хәбәрсизди.

Бир күн Сабир көзүнү ачандың янында Бүллурнисә илә Аббас Сәһиһәти көрдү. Сәһиһәт әлиндәки дәсмалы кизләтди вә көзләринин јашыны силәрәк ишарә илә ону чагыран шаирин янында отурду. Сабир бир мүддәт динмәди. Көзләрини јумду вә бир аз сонра ачараг зәиф бир сәслә деди:

— Гардашым Сәһиһәт! Дејәсән мән әсәрләrimin китаб шәклиндә чапыны көрмәмиш өләчәјем...

Бу сөзләр Бүллурнисә ханымда да чох тә'сир етди. О эринин бу арзусуну әvvәлләрдән билирди. Joxсуллугдаң неч бир заман шикајет етмәjәn шаир, анчаг бу мәсәлән дүшүндүкдә јохсул олдуғуну е'тираф едирди. Сабирин сон арзусуну ешидән досту Сәһиһәт она нә исә демәк истәди, лакин хәстәнин көзүнү јумдуғуну көрүб сусду. О, эт рафына баҳдыгда шаирин арвадыны да отагда көрмәди Гапы архасындан онун һычгырыглары ешидилерди. Сәһиһәт ону сакит етмәк үчүн отагдан чыхдыгда Бүллурнисә ханым көз јашларыны силә-силә һычгырыглар ичәрисин дә она деди:

— Аббасгулу гардаш, о китабын хәрчи нечә едәр?

Аббас Сәһиһәт гадынын бу сувалына ялныз бир аһл чаваб верди. Бу заман дүjүнчәсендән нишан үзүүнү в бир нечә башга хырда шејләрини чыхарыб Сәһиһәтә көстәрән Бүллурнисә:

— Бунлар о хәрчи өдәjәрми?—дејә сорушду. Аббас Сәһиһәт Сабирин һәјат вә әзаблы күнләр ѡлдашы ола бу гадына баҳды вә кәдәрли бир сәслә:

— Йох, о, бизим гүввәмиздән кәнар хәрчdir. Бу хыным-хырда шејләр о хәрчин јарысынын јарысына да чатмаз,—деди.

Бүтүн үмидләри пуча чыхан Бүллурнисә ханым бу дәвә даһа да бәркәдән ағлады.

Күндән-күнә шаирин вәзијәти ағырлашырды. Ону өрмәјә кәләнләрин сајы-несабы јохду. Бакыдан, Тифисдән, Шамахынын ән узаг кәндләриндән кәләнләр дә арды. «Молла Нәсрәддин» журналы һәмишә ондан јаңырды.

Јајын исти күnlәри иди. Сабир һәрдән көзүнү ачар-ән пәнчәрәјә гојдуғу ики бағлы боғчаја бахырды. Бу боғчаларда шаирин әлјазмалары вә мәтбуатда чыхан ие'рләри сахланылырды. О, кечмишләрдә һәрдәнбир бу боғчалары ачар, јаздыгларыны сәлигә илә јенидән дүзәр, у мә'нәви сәрвәтиндән һәдсиз зөвг аларды. Атчаг пәнчәрәдә лап илк бахышда нәзәрә чарпан бу боғчалар кәиб-кедәнләри о гәдәр дә марагландырмазды.

Сабир пәнчәрәниң ачыг олдуғуну көрүб әли илә өрүлмәснә ишарә етди. Бүллурнисә ханым исти һавада унун нә демәк олдуғуну анламадыса да, эринин хәниши-и јеринә јетирди. О, анчаг сонралар баша дүшдү ки, Сабир о боғчаларын горумасыны тапшырыр, итмәсингән горхурду.

Сабирин хәстәләnmәси рұhаниләри, буржуа нұмајән-әләрини, мүлкәдарлары севиндиришиди. Шаирин тәнгид әдәфләри олан Түркијә султаны Султан Әбдүлһәмидин, Иран шаһы Мәһәммәдәлинин сарајларында да бу севинч уюлурду.

Ч. Мәммәдгулузадә Сабирин дүшмәнләринде әмәләлән бу севинч миллионларла охучуја билдиришкә изалгда онлара гаршы инфрәт ојатмаг үчүн журналда бир

шәкил дәрч етмишди. Бу шәкилдә, јорған-дәшәкдә јатан хәстә шанри молла, мүлкәдар вә чар чиновникләринин әнатә етмәләри көстәрилирди. Сабирин: «Зәнид өлмәк-дән ғабаг мәгсудуна чатмаг диләр» ше'рини охујан бу адамлар, бир-биринә баһыб дејирдиләр: «Белә динсиз сөзләри јаздығы үчүн аллаһын гәзәби тутуб ha!..»

«Молла Нәсрәддин»ин бу нөмрәси Сабирин дүшмәнләрини бир даһа халга танытдырымсышды. Ыэтта бу күн вахты илә Сабирин ачдығы «Үмид мәктәбиндә» охујан бир нечә шакирд сөзу бир јерә гојуб молладан интигам алмаг истәмишдиләр. Онлар габагчадан кәлиб молланын дәшәji алтына фитил гојмушдулар. Дәшәji алышыб јанан молла чијинндәки әбаны атыб чөлә гачаркән ушаглардан кимсә: «Молланы Сабирин аһы тутуб ha!..» демишди.

«Молла Нәсрәддин» журналында Сабирин тә'сири алтында јазан мүәллифләрин јени-јени ше'рләри, Сабира бәнзәтмәләри онун јерини вермәсә дә, Ч. Мәммәдгулезадә тәрәфиндән бу әсәрләр тез-тез бурахылырды. Санки о, Сабирин дүшмәнләrinә көстәрмәк истәјирди ки, бөյүк шанрин башладығы мүбаризә дајанмајачагдыр.

Догрудан да, бу мүбаризә дајанмамышды. Чәлил Мәммәдгулезадә башда олмагла М. С. Ордубади, Абдулла Шаиг, Аббас Сәһһәт, Сүлејман Сани, Э. Һагвердиев Эли Нәзми, Элигулу Гәмкүсар, М. Э. Мә'чүз кими јазычылар Сабирин идеялары илә јашајыр, мәтбуат аләмин дә буржуа-мүлкәдар чәмиijәтинин јарамазлығына айнан-јени-јени бәдии әсәрләр јазырдылар.

Сабирин ше'рләри инди даһа чох әзбәрләнирди.

Бу ше'рләрин кәләчәкдә төрәдәчәји горху руһаниләр! јенә дүшүндүрүрдү. Онлар нә јолла олур-олсун Сабири әлјазмаларыны тәләф етмәк истәјирдиләр. Ыэтта бир күн

арвад молласыны өјрәдиб Сабирин евинә, Бүллурнисә ханым илә данышмаға көндәрмишдиләр.

Сабирин һәјат јолдаши бу адамын нә үчүн қәлдијини илк бахышда анлаја билмирди. О, дүшүнүрдү: «Нечә олур ки, чамаатын кәлмәсини гадаған едән молла өзү бизә кәлиб?».

Арвад молласы чадрасыны ачдыгдан сонра јавашчадан Бүллурнисәјә демишиди:

— Билирсән ки, а Бүллурнисә, Мирзә Эләкбәрин күнаһы чохдур. Бу күнаһлары үстүндә ону чәһәннәмдә дүнија дурдугча јандырачаглар. Јахшысы будур ки, өлмәмиш күнаһларыны бојнуна алыб төвбә етсин. Сән чалыш, о, чамаатын габагында вәсијјәт еләсин ки, әсәрләрими јандырын!

Молланын сөзләри битмәмиш Бүллурнисә ханым тәләсик:

— О әсәрләри үрәкләрдән чыхардыб јандырмаг олмаз!—демишиди.

ДАЈАНАН ҮРӘК

Аббас Сәһіетин вурдуғу телеграм һәр жерә сәс салды: «Бу күн ијул айынын 12-дә бөјүк шаиримиз Сабириң үрәжи дајанды!».

Һамыдан чох «Молла Нәсрәддин»и ағладан бу хәбәр журналын гара вәрәгәләриндә бүтүн Шәрг халгларына, бүтүн дүнjaја чатдырылды. Һиндистандан Мисрә, Ирандан Эфганыстана, Түркијәдән Авропаја гәдәр бүтүн охучулар 1911-чи илин ијул айында бу сөзләри охудулар: «Мәһитәрәм охучуларымыза мә'лум олсун ки, бу ијул айы-

нын 12-чи күнүндө Шамахы шәһәриндө әэзиз олан Сабир тәхәллүслү шашримиз Мирзә Әләкбәр Тәнирзадә чәнаблары вәфат едиб әлимиздән кетди. «Ноп-ноп» вә бундан савајы гејри имзаларла вә имзасыз ләззәтли ше'рләри мәчмүәмиздә охумаға адәт едән охучуларымыз билирләр ки, бир белә вүчудун јох олмағы маариф достлары үчүн иә бөјүк дәрддир. Лакин истәкли ѡлдашымызын әграбасына башсағлығы веририк вә биз дә бунуңла тәсәлли тапырыг ки, өлүмүн габағында кәда да, султан да ачиздир».

Сабирин дәфи мәрасими халг нұмајишинә бәнзәйирди. Бир овуч мұртәчеләрдән башга, демәк олар ки, һамы кәлмишди. Һәлә узаг јерләрдән кәлән достлар!.. Балача һәјәтдә иjnә салмаға јер јох иди.

Чәназә орталыгда икән Сабирин бөјүк гызы Сәрийәнин матәм сәсинә гарышан бир фәрҗады ешидилди:

— Аман, аначан, апарыблар!..

Кимсә гарышыглыгдан истифадә едиб Сабирин гијматли әлјазмалары олан боғчаны огурламышды. Бу да Аббас Сәhhәт илә шаириң һәјат ѡлдашы Бүллурнисә ханыма бир дәрд олду. Онлар тез икинчи боғчаны кизләтиләр.

Халг чәназәни көтүрмәjә һазырлашырды. Өлү молласыны ҹагырмаг лазым иди. Анчаг молла шаириң чәнәзәси үстүнә кәлмәji гәти рәdd етди: «Мән динсиз, аллаһыз олан бир адамын үстүнә кедә билмәрәм». Халг ону дарта-дарта, зорла кәтириди.

Бөјүк шаир өлдүкдән сонра да халғын үрәјиндә онун мәһаббәти азалмады. Шаирләр она ше'рләр јазыр, јени шикап журнал вә гәзетләрдә ше'рләри тәзәдән чап олуру. Халг от дөйнә оғлуну «Молла Нәсрәддин» васитеси жаңа салыр, мәчмүәдә ачылмыш ианә сәһиғәсини

давам етдирирди. Бу дәфә Сабири севәнләр онун ушагларына јардым көстәрирдиләр. Бу иш узун мүддәт давам етди. Бахын, Шамахыдан узагда олан Гошгу гәсәбәси чамааты 1912-чи илдә «Молла Нәсрәддин»ин 2-чи нөмрәсинә нә жазыр: «Фәхр едирик ки, маариф гәдри биләнләрин сәдасы јенә һәрдәнбир чамаатымызын ичәрисиндән гулагымыза чатыб бизи хошнал еләмәкдәdir. Шамахыја чох да јавуг олмајан Гошгу гәсәбәсинин мүсәлман гардашлары мәрһүм Сабири јаддан чыхартмајыблар... Һәги-гәтдә ону јада салмамаг мүмкүн дејил. Бу ашағыда адлары жазылан Гошгу әналиси шаири-мәрһүмун ушагларына бир гәдәр пул көндәрибләр».

Бу мәктубу халг адындан ондан јухары адам имзalamышды. Белә јардымлар чох олурду. Руһаниләrin тәблигатына бахмајараг, халг өз доғма шаиринин ушагларыны бәсләјиб бөјүдүрдү. Күнләр кечдикчә Сабириң әсәrlәри үрәкләрдә өзүнә јени-јени күшәләр тапырды. Доғма Бакынын гәлбиндә о заман бөјүк шаириң һеjkәl гојмаг имканына малик олмајан халг, Сабирә өз үрәjindә јер верди, һеjkәlini jүksәltdi.

«Сабир өлдү» дејәnlәrә һамыдан әvvәl Аббас Сәhһәt чаваб вермиши:

Jox, jox, әсла, сән өлмәдин, дирисәn,
Ән бөјүк гәһрәмандарын бириcәn!
Гәләминнә, дилинлә, һалынла,
Көhnәләнмәz ширин мәгалынла¹
Сүнкүләр ачмајан јолу ачдын,
Гәләминдәn чаваһиrat сачдын.

Хошбәxt кәләчәk уғрунда мүbarizә едәn милjонларla һисанлар Сабири дә өз сыраларында көрүрдүләр. Онлары алгышлајан Сабир исә санки јенә дејирди:

Өлмәjимлә севинмәсни әfjar,—
Аләm олдугча мән дәхи дурагам!

¹ Mәgal—сөз, кәlam.

ӨЛМӘЗ СӘНӘТКАР

Миниллик тарихи олан ше'римизин дүніја әдәбијјаты хәзинәсіни зәнкінләшdirән соh гијмәтli нұмунәләри вардыр. Бунлары јараданлар халгымызын ифтихары са-јылан өлмәз сөз усталарыдырлар. Бу сәнәткарлар ичәри-синдә Сабир хүсуси јер тутур. О, бир тәрәфдән мәһкәм телләрлә классик Азәрбајҹан ше'ри вә фолклору илә бағ-лы олдуғу һалда, дикәр тәрәфдән өзүнә елә бир орижи-нал јарадычылыг јолу сечмишdir ки, неч кәс белә ѡолла кетмәмишdir.

Доғрудур, ше'римизин тарихиндә гүввәтли сатирик-ләр, һәтта ичтимай сатиранын јахшы нұмунәләрини јара-данлар вардыр. Лакин Сабир сатираны ингилаби мәзмун-ла даһа јүксәкләрә галдырыды, Азәрбајҹан ингилаби сатирасынын баниси олду.

Шаир һәлә сағлығында өз ардынча шаирләр ор-дусу апармыш, Шәргин, демәк олар ки, бүтүн өлкәлә-риндә ону тәглид едән, ондан өјрәнән сатирик шаирләр јетишмишdir. Сабири бүтүн Шәрг халгларына таныт-дыран вә севдирән онун јарадычылығындакы хәлгилик, һуманизм вә бәшәри идејаларды.

Будур, Бағдадда икән китаб мағазасында Сабириң «Һоп-һопнамә»сінә раст қәлән шаир Рәсул Рза, она Ираг халғы вә орада јашајан дикәр халгларын бәсләдији һөр-мәти тәсвири едән ше'риндә дејир:

Бирдән һејрәт алды мәни,
Бу нәдир ширванлы Сабир!
Инаимадым көзүмә...
Ачдым «Һоп-һопнамә»ни.
Бир севинч, бир гүурүп нисси
Ганадында галдырыды мәни.
—Хош көрдүк, әэзизим,
Мәһтәшәм өмрүнүн вараглары

Бу дәрдли јурда да қалиб чыхыб,
Сәни бурада да охујурлар.
Бундан артыг өлүмсүзлүкмү олар!

Нә үчүн Сабир Шәрг халглары тәрәфиндән бу гәдәр севилир? Бунун сәбәбләриндән бири будур ки, шаириң сатиralарының тохундуғу мәсәләләр кениш үмумиләшдirmә характери дашијыр. Мәсәлән: «Милләт нечә тараң өлур-олсун нә ишим вар», дејән милләт дүшмәнләринин үмумиләшмиш сурәти јалныз Азәрбајчана аид дејилдир. Ејни хүсусијjэтләри башга өлкәләрдәки милләт дүшмәнләриндә дә көрмәк мүмкүндүр.

Шаириң адының кениш јајылмасы бир дә әсәрләриңин бејнәлмиләл хүсусијjети илә изаһ олуна биләр.

Сабириң Азәрбајчан әдәбијјатындакы мөвгеji өлүмүндән соңра она итіаф олунан шे'р, мәгалә вә башга јазыларда айдын көрунмәкдәdir. «Мән дә өз халгымы Сабир кими аյылдачағам», дејән вә Иран Азәрбајчанының Сабири адланан Мирзәли Мө'чүз Шәбүстәри бөјүк халг шаириң һәср етдири бир ше'риндә онун гәләминдәки гүдрәтә, әсәрләриңин һәмишә јашајачағына ишарә едәрәк демишидир:

Әчәл бағлајыб Сабириң көзләрин.
Гојуб јалгыз оғлантарын, гызларын.
Дири сахлајан «*hop-hop*»ун сөзтәрин,
Гәләмдир, гәләм, баракәллаһ; гәләм!

Шаириң мұасирләри Абдулла Шаиг, Аббас Сәһhәт онун нағында јаздығы ше'р вә мәгаләләриндә әдәбијјатымыз тарихиндә јени сәһифәләр ачан гүдрәтли бир сәнәткарың јарадычылығы гаршысында үрәк сөзләрини дејир, хүсусен ингилаби хидмәтини јүксәк гијметләндиррирдиләр. А. Сәһhәтиң фикринчә Сабириң ше'рләри Иран ингилабына бир ордудан артыг хидмәт етмишидир.

Бир сыра јазылары илә әдәби ичтимаијjетимизә та-

ныш олан Эбдүррәһман Тоғиг јазмышдыр: «Сабир бизим о гәдәр бөјүк шаиримизdir ки, ондан соңа онун јеринә қалән һәлә жохдур. Мәрһумун бөјүклүj орасындадыр ки, о, ше'rimiz үчүн башга бир јол, тәзә бир чығыр ачды, устад олду».

Ә. Һагвердиев Сабирин өлүмүнүн икинчи илдөнүмү мұнасибәтилә «Молла Нәсрәддин»дә чап етдириji бир мәгәләдә исә өз гәләм ѡолдашыны ѡада салараг һәjәчанла демишидир: «Һаны ѡолдаш, сәнин аjdын дилин, һаны сәнин о рәван, аhәnкдар, үрәкләри јандырыб, чамааты құлдүрән әш'арын».

Сабир халғын дүшмәнләрини о гәдәр кәssкин ифша етмишидир ки, онун гәләминдән чыхан одлу ше'рләр шаирин өлүмүндән соңракы илләрдә дә габагчыл адамларын әлинидә кәсәрли бир силаh олубдур. 1917—1920-чи илләрин эн кәркин синфи мұбариzә шәraitindә партия мәт-буаты Сабирин сатиralарындан соh кениш өлчүd исти-фадә етмиш, бу ше'рләри ejnәn вә ja чүz'i дәжишикликлә өз сәhifәләриндә јајмышдыр. Мәсәлән, Бакыэтрафы фәh-лә, эскәr вә матрос шурасынын «Эхбәри» гәзети 1918-чи илдә Америка, Инкiltәrә, Алманија империалистләri, дашнаг, мұсават, есер вә меншевик партијаларынын хал-га зидд сијасәтини ифша етмәk үчүн шаирин әsәrlәrinә мұрачиt етмиши.

Бөјүк сәnәtкаra халгымыз бу гәдәр јуксәk һөrmәt бәсләдиji һалда мұсават парламанында башга бир һади-сә баш вермиши. Нөвбәti дәрс китаблары һагында кедэн сөhбәt белә бир нәтичә илә гурттармышды ки, бә'зи рус вә Азәрбајҹан шаирләrinin әsәrlәri дәрс китабла-римдан чыгарылсын. Дәрс китабларына салынmasы мә-жәбот көрүтмәjен сәnәtkarлардан бири дә Сабир иди. Гәбәтте, шаирин илләр бою ифsha етдиji дүшмәnләrdәn башта бир мұнасибот көзләmәk олмазды...

...Азәрбајҹанда Совет һакимиjәti гурулдугдан соңra

бөјүк халг шаиринин адыны әбәдиләшдирмәк мәгсәдилә бир-биринин ардынча тәдбирләр көрүлмәјә башлады. Белә ки, Бакыда Сабирә һејкәл гојулду, «Ноп-нопнамә» јенидән чап едилди¹, өлүмүнүн он иллиji тәнтәнә илә гејд олунду.

1921-чи илин пајызында республикамызын мәркәзи Бакы шәһәриндә зәһмәткеш депутатлары Советинин гурлатајы кедирди. Халгын нұмајәндәләри өз дөгма шаиринин хатирәсини әбәдиләшдирмәк үчүн индикى Сабир бағына қәлмиш вә шаирин һејкәлиниң бүнөврәсисини гојмаг ишиндә иштирак етмишдиләр. Аз сонра һәмин бағчада Сабириң һејкәли учалмышды. Бу Азәрбајчан торпағында учалан бириңчи шаир һејкәли иди.

Бу һејкәлин тәшәббүскары олан Азәрбајчан Халг Комиссарлары Шурасының сәдри Нәриман Нәриманов бир мүддәт сонра мәгаләләринин бириндә Сабир һаггында данышараг демишдір ки, о, иртича илләриндә чесарәтлә мүтләгијәти гамчылајан мүбәриз пролетар шаир иди. Белә бир шаирә һејкәл гојмагда халгымыз сәһв етмәмишдир.

Совет һакимијәтинин 40 иллик инкишаф јолларына нәзәр салдыгда биз Сабирлә әлагәдар олан чохлу әламәтдәр һадисәләре раст кәлирик. Бу мүддәт әрзиндә «Ноп-нопнамә»дән парчалар рус, Украина, күрчү, ермәни, өзбәк, түркмән вә бир чох башга дилләрә тәрчүмә едилмиш, шаирин һаггында чохлу диссертасијалар жазылмыш, елми-тәдгигат чап олунмушдур.

Сабириң адыны әбәдиләшдирмәк үчүн көрүлән ишләрни сајы күндән-күнә артыр. Биз ади һәјатымызда үүхтәлиф мұнасибәтләрлә әлагәдар олараг, халг шаиринин

¹ Ингилабдан әvvәл шаирин досту A. Сәһhәт вә мүәллим M. Махмудбәјовун көмәји илә «Ноп-нопнамә»нин 1912-чи илдә бириңчи вә 1914-чу илдә икинчى нәшри чыхмышдыр.

адыны тез-тез ешидир, санки нәһәнк гуручуулуг ишләриндә онун дамии иштиракынын шаһиди олуург.

— Сабирабад району дөвләт планларыны вахтындан әvvәл јеринә јетирмишdir.

— Сабир күчәсindә јени бир јашајыш еви тикилмishdir.

— Сабир колхозунун Мәдәниjät евиндә шаирләрлә колхозчуларын көрүшү олмушдур.

— Сабир бағчасы кенишләнмиш вә орада шаирин јени әзәмәтли һеjkәli јүксәлмишdir.

— Сабирин һәјат вә јарадычылығы һаггында јени диссертасија јазылмыш, әсәрләринин библиографик көстәричиси чапдан бурахымышдыр.

— Пионерләр халг шаиринин әсәрләриндән декломасија демиш, бә'зиләрини сәһнәләшдириб ојнамышлар.

Сабир өлмәздир! Халг шаиримиз Сәмәд Вурғунун «Сабирин шәрәфинә» дедији ашағыдақы сөзләр һамымызын үрәк сөзүмүздүр:

Бәзәкли јурдумуз чичәк-чичәkdir,
Һәр кечен өмрүмүз бир каләчәkdir.
Сәнин дә варлығын бир күнәш кими,
Әсрләр бојунча сөнмәjәчәkdir.

КИТАБЫН ИЧИНДЭКИЛЭР

Моллаханада	3
Сејид Эзим Ширванинин мэктэбиндэ	9
Кэнчлик иллэри. Шаирин гэлэм тэчрүбэлэри	15
Сөјаһәт	23
Аилэ башчысы	26
Сабун тијаны дибиндэн шикајэтлэр	28
Жахын достларын мэслэһети	32
Бејнәлмиләл	34
Лампа ишығында «Молла Нәсрәддин»	37
Жени шे'рлэр	40
Ојанан Шәргин ингилабчы шаири	42
Өлүм горхусу	47
Достлар вэ дүшмәнләр	52
Одлу ше'рләр	58
«Башлады шишмәјә иindi үзү гарә чијәрим»	61
Ајрылыг	62
Ахан сәмалар	67
Кәдәрли мәктублар	69
Ачылмајан «портманет»	72
Сон күнләр	77
Дајанан үрәк	83
Өлмәз сәнәткар	86

Тәкрадар нәшр

ДЖАФАР ХАНДАН

Гаджиев Джасар Зейнал оглы

ЖИЗНЬ ПОЭТА

(На азербайджанском языке)

Редактору *М. Зейналову*. Рәссамы *Б. Хананев*.

Бәдни редактору *В. Сарычалинскаја*.

Техники редактору *Л. Абдуллајева*. Корректору *Ф. Әлијева*.

Жыгымага верилмиш 14/ІХ-1976-чы ил. Чапа имзаланмыш 7/ІІ-1977-чи ил.
Карыз форматы 70×108^{1/2}мм. Карыз № 1. Физики ч/в. 2,875. Шәрти ч/в. 4,0%.
Учот нәшр. в. 4,9. ФГ 01005. Сифариш № 238. Тиражы 13000.
Гијмети 38 гәп.

Азәрбајҹан ССР Назирләр Советинин Дөвләт Нәшријат, Полиграфија
вә Китаб Тичарати Ишләри Комитәси,

„Кәнчлик“ нәшријаты, Бакы, Һүсү Һачыев күчәси, 4.

„Гызыл Шәрг“ мәтбәяси, Бакы, Һәзи Асланов күчәси, 80.

38 гәп.